

ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ Η ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

Αί τελευταῖαι ἀνασκαφαί κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1956 καὶ 1957 ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἀμφίπολις καὶ ἐν γένει ἡ Μακεδονία εἶναι ἡ ὀλιγώτερον ἐξερευνηθεῖσα ἀρχαιολογικῶς χώρα τῆς Ἑλλάδος.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀποψιν ἐνισχύουν καὶ τὰ τελευταῖα σπουδαῖα εὗρηματα τῆς ἀρχαίας Πέλλας, Κοζάνης καὶ Βεύης.

Ἀπὸ τὸ δημοσιευθὲν πρόγραμμα ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ 1958 τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, εὐτυχῶς δὲν λείπει καὶ ἡ τοποθεσία τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως, καὶ ὑπάρχει ἐλπίς νέα εὗρηματα νὰ δώσουν περισσότερας πληροφορίας καὶ λεπτομερείας διὰ τὸν καθημερινὸν βίον τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς.

Ἡ Ἀρχαία πόλις τῆς Ἀμφιπόλεως, ὅπου τὸ σημερινὸν Νεοχώρι, ἦτο κτισμένη εἰς λόφον τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Στρυμόνος ὀλίγον πρὸ τῆς ἐξόδου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλοτε λίμνην τοῦ Ἀχينوῦ πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4,5 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν θάλασσαν.

Ἀγέρωχος σήμερα καὶ κατὰμονος ὁ μαρμάρινος λέων μὲ τὸ ἐπιβλητικόν του ὕψος 5,30 μ. στημένος ἐπάνω εἰς τὸ αἰωνόβιον βᾶθρον του μὲ τὴν παρουσίαν του καὶ τὴν σιωπὴν του διηγεῖται τὸ μεγαλεῖον τῆς νεκρᾶς πλέον Ἀμφιπόλεως.

Ἡ πόλις αὐτὴ ἡ «εὐφρεστάτη καὶ καλλίστη»¹ ἦτο ἔξαιρετικὰ ὠφέλιμος εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ 437 π.Χ. διὰ τὰ ναυπηγήσιμα ξύλα καὶ τοὺς εἰσπραττομένους φόρους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης². Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποδεικνύει τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον τοῦ βίου τῶν κατοίκων τῆς, τὸ ὁποῖον

1) Πλουτάρχου Κίμων Ζ'.

2) Θουκυδίδου Δ'. 108.

ἔφθασεν εἰς σημεῖον ζηλευτὸν ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας συγχρόνους τῆς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, διότι φόρους καταβάλλει ὁ πραγματοποιῶν σημαντικὰ κέρδη. Τὸ ἀποδεικνύουν ἐξ ἄλλου καὶ τὰ καταπληκτικὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς, τὰ διάφορα λεπτοτάτης τέχνης κοσμήματα γυναικῶν (σκουλαρίκια καὶ περιδέραια), ἀληθινὰ ἀριστουργήματα καὶ τὸ καταπληκτικώτερον ὅλων τὸ ὑπόλειμμα ψιμυθίου (ροῦζ) διὰ τὰ χεῖλη τῶν ὠραίων καὶ κομψῶν γυναικῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, τὰ μικρὰ ἀριστοτεχνικὰ ἀγαλμάτια καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα καὶ λοιπὰ κομψοτεχνήματα (μπιμπελὼ) σπανίας καὶ ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ὅλα ταῦτα ἀναμφισβητήτως ὑπογραμμίζουν τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον τοῦ βίου καὶ τὸν ἐκλεπτυσμένον ψυχικὸν κόσμον τῶν κατοίκων τῆς, οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν ὡς ἀπόλαυσίν των νὰ μεταχειρίζωνται τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἐκέριζαν μὲ τὸν σκληρὸν μόχθον τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἐμπορίου των, διὰ τὴν δημιουργίαν στολισμένης κατοικίας μὲ λεπτὸ γοῦστο, ποῦ δημιουργεῖ εὐχάριστον καὶ θελκτικὴν τὴν διαμονὴν εἰς τὴν καθημερινὴν κατοικίαν.

Ἀπὸ τὴν ἰδιοτροπίαν τῆς συνηθείας τῶν κατοίκων τῆς, τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, νὰ κατασκευάζουν τάφους ἐν εἴδει δωματίων κάτω ἀπὸ τύμβους καὶ ἀπὸ τὴν προτίμησίν των νὰ τοὺς στολίζουν καὶ νὰ τοὺς διακοσμοῦν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ κτερίσματα, μὲ ἐσωτερικὸν πολυτελεῶς ἐπιπλωμένον μὲ κρεββάτια καὶ καθίσματα χρυσᾶ καὶ μὲ ποικίλα ἀντικείμενα προσφιλῆ εἰς τὸν ἀποθανόντα, διεσώθη σωρεῖα ἀντικειμένων πολυτίμων καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν των καὶ διὰ τὴν τέχνην των, τὰ ὁποῖα μᾶς δίδουν ἀρκετὰ σαφῆ ἰδέαν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ καθημερινοῦ των βίου ¹.

Δυστυχῶς αἱ ἐκ βάρων καταστροφαὶ καὶ ἀνάλητοι λεηλασίαι τῆς περιφερείας Σερρών καὶ Ἀμφιπόλεως, αἱ ὁποῖαι ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς νικητρίας Ρώμης εἰς μέγαν βαθμὸν καὶ συνεχίζονται μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς κατὰ καιροὺς ἀπὸ διαφόρους ἐπιδρομὰς ἀπολιτίστων βορεινῶν λαῶν, τῶν Ἑρούλων, Βησιγότθων, Σλαύων καὶ Τούρκων δὲν μᾶς ἄφησαν περισσότερα στοιχεῖα καὶ ἰδίως μνημεῖα καὶ ναοὺς καὶ βιβλιοθήκας διὰ νὰ κρίνωμεν ἐξ αὐτῶν τὸν βαθμὸν τῆς προόδου εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον φθάσει οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμφιπόλεως.

Ὁ Δημοσθένης εἰς τοὺς λόγους του ἐτόνιζε τὴν σημασίαν τῆς διότι ἡ πόλις ἦτο κατάλληλος διὰ τοὺς ἀσφαλεῖς λιμένας τῆς, διὰ τὴν ναυπηγῆσιμον ξυλείαν τῆς ἀπὸ τὰ πλησίον κείμενα Κερδύλια ὄρη, τὰ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου μεταλλεῖά τῆς τοῦ Παγγαίου, καὶ διὰ τὴν εὐφορον ἐνδοχώραν τῆς, τὴν περιφέρειαν Νιγρίτης, Σερρών Ζίχνης καὶ Παγγαίου. Τὰ Ναυπηγεῖα τῆς Ἀμφιπόλεως ἦσαν τὰ σπουδαιότερα τῆς ἐποχῆς των ².

1) Oscar Broneer the Lion monument at Amphipolis Cambridge Mass. 1941 σελ. 54 ὡς καὶ τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1956 καὶ 1957 σ. 54—57.

2. Ἀρριανοῦ ἀνάβασις A I, 5.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ Κίμωνος μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τέσσαρας φορὰς τὴν ἔχασαν καὶ τὴν ἀνέκτησαν.

—Ἡ Ἀμφίπολις συνεδέθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ὅσον οὐδεμία ἄλλη πόλις τῆς Μακεδονίας, διότι εἰς τὰς Ἀθήνας ὀφείλει τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἀκμὴν τῆς καὶ τὴν λαμπρὰν ἀνάδειξίν τῆς μεταξὺ τῶν ἀποικίδων πόλεων.

—Ἡ Ἀμφίπολις ὀρθῶς δύναται νὰ ὀνομασθῇ αἱ Ἀθηναί τῆς Μακεδονίας διότι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπῆρξε κέντρον ἀκτινοβολίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πνεύματος καὶ πυρρὸς μεταλαμπαδεύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐθεωρεῖτο πραγματικὴ κλεῖς ἐλέγχου τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῶν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνιῶν Θράκης—Μακεδονίας.

—Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ἐφονεύθη καὶ ἐτάφη ὁ στρατηγὸς τῶν Σπαρτιῶν Βρασίδης μαχόμενος κατὰ τῶν Ἀθηναίων τῷ 422 π.Χ.¹

Τέλος περιῆλθε εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος τοῦ Φιλίππου καὶ κατέστη ναυτικὴ βάσις διὰ τὰς προπαρασκευὰς τῆς ἀσιατικῆς ἐκστρατείας.

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 334 π.Χ. ἀφοῦ ἐκεῖ συνεπλήρωσε τοὺς ἐξοπλισμούς του, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολιν ἐξώρμισεν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μὲ 30.000 πεζοὺς καὶ 5.000 ἵππεῖς διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου².

—Ἡ Ἀμφίπολις προσέφερεν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μίαν ἕλην ἵππικόν, ἣ ὁποία ἐπέτυχεν εἰδικὰς διακρίσεις εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἐπιχειρήσεις, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κλεῖτον.

—Ἡ σημασία τῆς Ἀμφιπόλεως τονίζεται ἰδιαιτέρως καὶ ἐξαιρεται ἐκ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ τὴν συγκαταριθμίση μεταξὺ τῶν ἕξ μεγάλων πόλεων εἰς τὰς ὁποίας εἶχε λάβει τὴν ἀπόφασιν νὰ κτίση μεγάλους ναοὺς ἀξίας 1500 ταλάντων ἕκαστον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Κρατεροῦ.

Ὁ ναὸς τῆς Ἀμφιπόλεως θὰ ἐκτίζετο εἰς τιμὴν τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος. Αἱ ἄλλαι πέντε πόλεις ἦσαν, ἡ Δῆλος, οἱ Δελφοί, ἡ Δωδώνη, τὸ Δῖον καὶ ἡ Κύρρος. Ἡ διαταγὴ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τούτου ὡς καὶ διὰ τὴν ναυπήγησιν μεγάλου στόλου εἰς τὰ ναυπηγεῖα τῆς Ἀμφιπόλεως ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Περδίκκα πρὸ τῆς διανομῆς τῶν σατραπιῶν.

—Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ἐτερομάτισεν ἀθλίως τὸν βίον τῆς ἡ σύζυγος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Ρωξάνη καὶ ὁ υἱὸς του Ἀλέξανδρος σφαγέντες ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Γλαυκίου κατὰ διαταγὴν τοῦ Κασσάνδρου³.

—Ἀμείωτος παραμένει ἡ σημασία τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους τῶν διαδόχων.

1. Θουκυδίδου Ε 10, 11.

2. Ἀρριανοῦ Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου Γ' 8, 1.

3. Διόδωρος XIX 105.

Ἡ μάχη τῆς Πύδνας 167 π.Χ. εἶναι ὁ μέγας μοιραῖος σταθμὸς καμπῆς καὶ παρακμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀκολουθήσαν ἀλωσιν τοῦ Δίου, τῆς Πέλλας καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ Ῥωμαῖοι κατακτηταὶ διέλυσαν καὶ συνέτριψαν τὸ ἄλλοτε ἀκμαῖον καὶ παντοδύναμον κράτος τῶν Μακεδόνων μὲ ἀνάληγτα μέσα στρατιωτικὰ καὶ δόγματα συγκλητικὰ.

Ἐκολούθησε ἀπεινὴς λαφυραγωγία διὰ νὰ ἀφήσουν τὴν Μακεδονίαν γυμνὴν μὲ σκοπὸν κυριολεκτικῶς νὰ τὴν νεκρώσουν.

«Ὁ δὲ σοφώτατος Αἰμίλιος ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Καὶ τῇ μὲν πρώτῃ ἄμαξαι χίλια διακόσιοι προῆλθον φέρουσαι λευκὰς καὶ τραχίας ἀσπίδας καὶ ἄλλαι χίλια διακόσιοι ἄμαξαι πλήρεις ἀσπίδων χαλκῶν καὶ ἕτεραι τριακόσιοι, λόγχας καὶ σαρίσας καὶ τόξα καὶ ἀκόντια γέμουσαι, προηγοῦντο δὲ καὶ πολλὰ ποικίλα εἶδη φέρουσαι ὄπλων, κάμακες ὀκτακόσιοι καθωπλισμένοι.

Τῇ δὲ δευτέρῃ προσεκομίσθη νομισμάτων τάλαντα χίλια, ἀργύρου τάλαντα δισχίλια διακόσια, ἐκπωμάτων πλήθος, ἀνδριάντων καὶ ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων ποικίλων ἄμαξαι πεντακόσιοι, ἀσπίδες τε χρυσαῖ καὶ πίνακες ἀναθηματικοὶ πάμπολοι.

Τῇ τρίτῃ, προηγοῦντο λευκαὶ βόες εὐπρεπεῖς ἑκατὸν εἴκοσι χρυσοῦ τάλαντα ἐν φορῆμασι διακοσίοις εἴκοσι, φιάλη δέκα τάλαντων χρυσοῦ διάλιθος, χρυσομαίων παντοῖα κατασκευαὶ τάλαντων δέκα, ἐλεφάντων ὀδόντες δισχίλιοι τριπήχεις, ἄρμα ἐλεφάντων ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων, ἵππος φαλάροις διαλίθοις καὶ τῇ λοιπῇ κατασκευῇ διαχρῶσθαι πολεμικῶς κεκοσμημένος, κλίνη χρυσοῦ στρωματῆς πολυανθῆσι κατεστρωμένη, φορεῖον χρυσοῦν περιπεπετασμένον πορφύραν, ἐφ' οἷς Περσεὺς ὁ δυστυχεὺς βασιλεὺς Μακεδόνων ἅμα δυσὶν υἱοῖς καὶ θυγατρὶ μιᾷ καὶ τοῖς ἡγεμόσι διακοσίοις πενήκοντα. Στέφανοι διακόσιοι δοθέντες ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν βασιλείων καὶ ἐπὶ πᾶσιν Αἰμίλιος ἐφ' ἄρματος ἐλεφαντίνου καταπλήκτου».

ΠΟΛΥΒΙΟΣ XXX 8

Συμφάνως μὲ τὸ ἀπάνθρωπον δεύτερον συγκλητικὸν δόγμα, τὴν Μακεδονίαν διήρσαν εἰς τέσσαρας χωριστὰς διοικητικῶς ζῶνας μὲ ἀπαγόρευσιν ἐπικοινωνίας, συναλλαγῆς καὶ ἐπιγαμίας.

—Τὴν Ἀμφίπολιν ὁ Παῦλος Αἰμίλιος κατέστησεν πρωτεύουσαν τοῦ πρώτου τμήματος τῆς χώρας ¹ καὶ τὴν ὠνόμασε «τὴν Μακεδόνων πρώτην».

—Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν συνεκλήθη συνέλευσις μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Παύλου Αἰμιλίου ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ δι' ἀποφάσεων ἔκρινε τὴν τύχην τῆς Μακεδονίας ².

1. Πολύβιος XXXI 8.

2. Δίβιος XIV 29 M. Δήμητσας ἐπιτ. ἱστ. Μακ. Ἀθ. 1872 σ.

—Εἰς αὐτὴν ὁ ἴδιος κατακτητὴς ἔμαθε τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ καταφυγόντος εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης Περσέως, τοῦ ἀτυχοῦς τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας.

—Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ δευτέρου συγκλητικοῦ δόγματος ὁ Παῦλος Αἰμίλιος ὠργάνωσεν μεγαλοπρεπεστάτην ἑορτὴν καὶ πανήγυριν μὲ θριαμβευτικοὺς ἀγῶνας, ὅπου προσεκάλεσε πρέσβεις ἀπὸ ὅλα τὰ γειτονικὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας ¹. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ἦσαν ἀνώτεροι εἰς μεγαλοπρέπειαν καὶ πολυτέλειαν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀγῶνας οἱ ὁποῖοι εἶχον ποτὲ προηγηθῆ εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Μακεδονίας, διότι ἐκλήθησαν καὶ ἔλαβον μέρος οἱ περιφημότεροι καλλιτέχναι, τραγωδοὶ καὶ ἀθληταὶ τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὁποίους ἠγεμονικῶς ἐφιλοξένησε καὶ ἐφιλοδώρησε.

Ἐν μέσῳ τῶν ἀγῶνων αὐτῶν ὁ κατακτητὴς εἰτέλεσε πολυτελεστάτην θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς, ἐνῶ εἰς τεραστίας πυρᾶς ἔκαίοντο ἐπιδεικτικῶς ἄπειρα μακεδονικὰ ὄπλα,

Ἐξετέθησαν ταυτοχρόνως εἰς τὰ ὄμματα τῶν θεατῶν οἱ πλουσιώτατοι θησαυροὶ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἀγάλματα, ἀνδριάντες, εἰκόνες, τάπητες, ποικίλματα πολυτιμώτατα, ἀγγεῖα χρυσαῖα καὶ ἀργυρᾶ, μετάλλινά καὶ ἀπὸ ἑλεφαντιστοῦν, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸ τέλος τῆς ἑορτῆς ἐστάλησαν εἰς τὴν Ρώμην.

Διὰ τὰ δοθῆ μικρὰ εἰκῶν τῆς φοβερᾶς ἀρπαγῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὡς λείας πολέμου τόσον τοῦ βασιλικοῦ Μακεδονικοῦ θησαυροῦ, ὅσον καὶ τῶν τιμαλφῶν τῶν λοιπῶν Μακεδόνων πολιτῶν, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῆ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὴν μεταφορὰν τῶν θησαυρῶν τούτων εἰς τὴν Ρώμην, ἔμειναν ἀφορολόγητοι ἐπὶ 125 ὀλόκληρα ἔτη ἕτοι μὲχρι τῆς Ὑπατείας τοῦ Ἰουτίου καὶ Πάνσα ².

Ὀλόκληρος ὁ τεράστιος ὄγκος τῶν λαφύρων αὐτῶν εἶχε συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν καὶ διὰ τοῦ λιμένος της ἐφορτώθησαν καὶ μετεφέρθησαν διὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Αἰμιλίου εἰς Ρώμην.

Εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὴν μάχην τῆς Πύδνας ἡ νέα γενεὰ τῶν Μακεδόνων ὑπὸ τὸν Ἀνδρίσκον ἐπανεστάτησε κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

Δύο Ὑπατοὶ ἐστάλησαν διὰ νὰ καταστρίλουν τὸ κίνημα ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ τὸ 147 π.Χ. ὁ Κόϊντος Μέτελλος κατενίκησε τὸν Ἀνδρίσκον καὶ ἐκήρυξε τότε τὴν Μακεδονίαν Ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν.

Ἡ φάσις αὐτὴ τῆς διοικήσεως τῆς Ρωμαιοκρατίας ὑπῆρξε καὶ ἡ σκληροτέρα ὄλων τῶν προηγουμένων διὰ τοὺς ἀπομείναντας ἐν τῇ ζωῇ Μακεδόνας, τοὺς ἀποτελοῦντας τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ λαοῦ, διότι οἱ πεπαιδευμένοι καὶ οἱ ἀσχοληθέντες εἰς τὸ παρελθὸν μὲ τὴν διοίκησιν τοῦ Μακε-

1. Λίβιος Μ Ε 32.

2. Κικέρων περὶ καθηκ. Β., Ο. Goldsmith Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Β', σ. 203 Ἀθήναι 1838, Πολύβιος ΧΧΧ 8, Λίβιος ΜΕ 32.

δονικοῦ Κράτους ἐξωντώθησαν διὰ τῆς εἰς Ἰταλίαν ὁμαδικῆς κατὰ χιλιάδας ἐξορίας των ἐκ τῆς ὁποίας ποτὲ δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των.

—Διὰ τῆς Ἀμφιπόλεως διῆλθεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος μετὰ τοῦ Σίλα κατὰ τὸ 51 μ.Χ. μεταβαίνων ἀπὸ Φιλίππων εἰς Θεσσαλονίκην¹.

Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ ἀπόστολος Παῦλος συνέστησεν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν εἰς Ἀμφίπολιν πάντως ἀναφέρεται κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα ἡ Ἀμφίπολις ὡς ἔδρα ἐπισκόπου.

Ἐπίσκοπος «Νάρκισσος ὁ Ἀμφιπόλεως» παρέστη εἰς τὴν ἐν Σαρδικῇ κατὰ τὸ 347 μ.Χ. γενομένην σύνοδον².

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μαρτύρων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὸ Βυζάντιον ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως «ἄ γ ι ο ς Μ ό κ ι ο ς»

Παρ' ὅλας τὰς προηγηθείσας δεινὰς δοκιμασίας, ἡ Ἀμφίπολις ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον ὡς ἐμπορικόν, ναυτικόν, καὶ χρηματιστικὸν κέντρον μὲ βάσιν συναλλαγῆς τὸ νόμισμά της μὲ τὴν ἐπιγραφὴν.

«ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗ»

—Διὰ τῆς Ἀμφιπόλεως διήρχετο ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἡ συνδέουσα τὴν Ρώμην μὲ τὸ Βυζάντιον.

—Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὰς Σέρρας ἐτελοῦντο ἀθλητικοὶ ἀγῶνες ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἀγωνοθέτου τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων Κλαυδίου Διογένοϋ τῆς Κυρίνης φυλῆς ὡς ἀναγράφεται εἰς εὑρεθεῖσαν εἰς Σέρρας μαρμαρίνην πλάκα, ἐντοιχισμένην σήμερον εἰς τὸ ὑπερθυρον τοῦ Σκευοφυλακείου τῆς παλαιᾶς Μητροπόλεως Σερρών τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.

- » ΟΙ ΝΕΟΙ
- » ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΚΑΙ ΑΓΩΝΟΘΕΤΗΝ
- » ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΜΕΚΕΔΟΝΩΝ
- » ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΔΕ ΚΑΙ ΑΓΩΝΟΘΕΤΗΝ
- » ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΙΤΩΝ ΠΟΛΕΩΣ
- » ΠΡΩΤΟΝ ΔΕ ΑΓΩΝΟΘΕΤΗΝ
- » ΤΗΣ ΣΙΡΡΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΣ
- » ΔΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΝ
- » ΤΙ ΚΛΑΥΔΙΟΝ ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΥΙΟΝ
- » ΚΥΡΙΝΑ, ΔΙΟΓΕΝΗ ΑΡΕΤΗΣ ΕΝΕΚΕΝ
- » ΕΠΙΜΕΛΗΘΕΝΤΟΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ.

1. Πράξεις Ἀποστόλων 17. 1.

2. Le Quien Or. Christ. 2 88.

Μετὰ τὴν παρακμὴν τῶν Ρωμαίων κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τοῦ μεσαίωνος χάνονται τὰ ἕχνη τῆς Ἀμφιπόλεως, καὶ ἔξαφανίζεται αὐτὴ ἡ ἀκμαία καὶ σημαντικὴ πόλις διὰ τὴν μᾶς ἀφίση τὴν περίφημον ἱστορίαν της καὶ ὀλίγα ἀλλὰ σημαντικὰ μνημεῖα.

Ἡ βασικὴ καὶ μεγάλη ἀξία τῆς Ἀμφιπόλεως ἐκίνησεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης, τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῶν διαδόχων του καὶ τῶν Ροδίων καὶ τέλος τῶν Ρωμαίων κατακτητῶν της.

Κατὰ τὴν σκοτεινὴν αὐτὴν ἐποχὴν μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ρώμης ἡ Ἀμφίπολις γίνεται λεία τῶν Βαρβάρων τοῦ Βορρᾶ, τῶν Ἑρούλων κατὰ τὸ 267 μ.Χ., τῶν Βησιγόθων τὸ 395 μ.Χ. καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν Σλαύων.

Ἄλλαι δύο ἐπιδρομαί, τῶν Νορμανῶν κατὰ τὸ 1185 καὶ τῶν Καταλανῶν τὸ 1307 δὲν ἀφῆκαν τίποτε ὄρθιον εἰς τὸν ἄλλοτε εὐτυχῆ αὐτὸν τόπον.

Μετὰ τὴν πρώτην καταστροφὴν της ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος 1341 μ.Χ. ἐφρόντισε νὰ τὴν κτίσῃ ἐκ νέου ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Καντακουζηνός.

« Ἀμφίπολιν δὲ ἐν Στρομόνι πόλιν Ἑλληνίδα παλαιὰν ἐκ πολλῶν ἐτῶν κατεστραμμένην αὐθις ἐτείχισεν ὁ βασιλεὺς καὶ συνώκισεν ἐκ τῶν πέριξ πόλεων πέμψας ἀποικίας ¹.

Ἡ Ἀμφίπολις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαμάχης Καντακουζηνοῦ - Ἀποκαύκου ὑπῆρξεν ὁ ναύσταθμος τῶν 70 τριήρων τοῦ Ἀποκαύκου ².

Κατὰ τὸ 1342 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐπὶ ἐπιτρόπου Βραϊανοῦ ³ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν καὶ κατάληψιν αὐτὴν δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη καὶ γνωστὴ ἡ ἔκτασις τῶν ζημιῶν τῆς πόλεως.

Ἡ Ἀμφίπολις κατελήφθη ὑπὸ τοῦ τούρκου στρατηγοῦ Γαζῆ Ἐβρονός εὐθύς μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ὄχυροῦ τοῦ Πραβίου κατὰ τὸ 1373 μ.Χ. ἥτοι δέκα ἔτη πρὸ τῆς ὀριστικῆς καταλήψεως τῶν Σερρῶν ὑπὸ τοῦ Μπεηλέρμπεη Τιμουράς ⁴.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΑΚΜΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΕΝΔΟΧΩΡΑΣ ΤΗΣ

Ἡ ἱστορία τῆς Ἀμφιπόλεως εἶναι μεγάλη καὶ ἐνδιαφέρουσα, συνδέεται δὲ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐνδοχώρας της Παγγαίου καὶ Σερρῶν πλὴν ἐδῶ ἀναφέρονται μερικὰ μόνον στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ της λαμπροῦ παρελθόντος καὶ αὐτὰ ἐν συντομίᾳ.

1. Καντακουζινοῦ Ἱστορίαι Β' 328 C.

2. Καντακουζηνοῦ Ἱστορίαι Β' 323, 19. 328, I. 329, 23.

3. Νικ. Γρηγοράς α.α.ο.

4. Π. Πέννα Ἱστορία τῶν Σερρῶν Ἀθήναι 1938 2 26 - 27.

ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΓΓΑΙΟΥ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεισιστράτου 605—527 π. Χ. στρέφεται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ μεταλλεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τοῦ Παγγαίου. Καὶ ἄφ' οὗ ὁ Πεισιστράτος «συνώκησεν» εἰς τὸ *Ραίηλον* παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον ἐποίκους «παρῆλθεν» πρὸς τοὺς περὶ τὸ Παγγαῖον τόπους καὶ ἀπεκόμισε σπουδαῖα εἰσοδήματα καὶ ἄφθονα κέρδη ἐκ τῶν μεταλλευτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπὶ ἔνδεκα ὀλόκληρα ἔτη¹. Ἐν συνεχείᾳ οἱ Θάσιοι καὶ πρὸ τῆς πολιορκίας των ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆς Μιλήτου Ἰστιαίου τὸ 500 π. Χ. ἐξεμεταλλεύοντο τὰ ὄρυχεῖα τοῦ Παγγαίου².

Ἀλλὰ καὶ δύο αἰῶνας μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πεισιστράτου εὐρίσκομεν τοὺς Θασίους ἐγκατεστημένους ἐπὶ τῆς ἔναντι τῆς νήσου των ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς καὶ ὑπὸ τὸν Καλλίστρατον εὐδοκιμοῦντας εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν μεταλλείων τοῦ Παγγαίου. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ χρυσᾶ καὶ χάλκινα νομίσματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν

«ΘΑΣΙΩΝ ΗΠΕΙΡΟ»³

Ἡ ἐπιθυμία τῶν Ἀθηναίων νὰ καταλάβουν τὰ μεταλλεῖα τοῦ Παγγαίου ἐκδηλώνεται εὐθύς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, 490 π.Χ.⁴. Ὁ Μιλτιάδης χωρὶς νὰ ἐκθέσῃ λεπτομερείας ζητεῖ καὶ λαμβάνει πλοῖα καὶ ἐφόδια. Κατ' ἄρχαζ πλέει νὰ καταλάβῃ τὴν Πάρον, τὴν μητροπόλιν τῆς Θάσου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον τὰ χρυσορυχεῖα τοῦ Παγγαίου. Καὶ προσωπικῶς μὲν ὁ ἴδιος δὲν ἐπέτυχεν ἀλλὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἡϊόνης καὶ τὴν ἐξόντωσιν τῆς Περσικῆς φρουρᾶς κατώρθωσεν ὁ υἱὸς του Κίμων 470—469 π.Χ. τιμηθεὶς καὶ δοξασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του⁵. Ἡ ἐδραΐωσις

1. Ἀριστοτέλης Ἀθηναίων Πολιτεία 15. 2.

2. Ἡρόδοτος VI 46. «Οἱ γὰρ Θάσιοι ὑπὸ Ἰστιαίου τε τοῦ Μιλησίου πολιορκηθέντες καὶ προσόδων ἔσοτιων μεγάλων ἐχρέωντο τοῖσι χρήμασι νέας τε ναυπηγεύμενοι μακρὰς καὶ τεῖχος ἰσχυρότερον περιβαλλόμενοι, ἢ δὲ προσόδος σφί ἐγένετο ἐκ τῆς ἡπείρου καὶ ἀπὸ τῶν μετάλλων τὸ ἐπίπαν ὀγδώκοντα τάλαντα προσήιε ἐκ δὲ τῶν ἐν αὐτῇ Θάσῳ ἐλάσσω μὲν τούτων, συχνὰ δὲ οὕτω ὥστε τὸ ἐπίπαν Θασίοισι ἐοῦσι καρποῦν ἀτελέσι προσήιε ἀπὸ τε τῆς ἡπείρου καὶ τῶν μετάλλων ἕτεος ἐκάστου διηκόσια τάλαντα, ὅτε δὲ τὸ πλεῖστον προσῆλθε, τριηκόσια. Εἶδον δὲ καὶ αὐτοὶ τὰ μέταλλα ταῦτα καὶ μακρῶ ἦν αὐτῶν θαυμασιώνατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην ἣτις νῦν ἐπὶ τοῦ Θάσου τούτου Φοίνικος τὸ οὖνομα ἔσχε».

3. Δ. Ι. Λαζαρίδη, Οἱ Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 12.

4. Ἡρόδοτος VI 132. «Μετὰ δὲ τὸν ἐν Μαραθῶνι τρώμα γενόμενον Μιλτιάδης καὶ πρότερον εὐδοκιμῶν παρὰ Ἀθηναίοισι τότε μᾶλλον αὔξετο. αἰτήσας δὲ νέας ἐβδόμηκοντα καὶ στρατιὴν τε καὶ χρήματα Ἀθηναίους, οὐ φράσας σφί ἐπ' ἦν στρατεύεω χώρην τοιαύτην δὴ τινὰ ἄξιον ὅθεν χρυσὸν εὐπετέως ἄφθονον οἴσονται. Λέγων δὲ τοιαῦτα αἶτες νέας. Ἀθηναῖοι δὲ τούτοισι ἐπαερθέντες παρεδόσαν».

5. Πλούταρχος, Κίμων 7, 8.

τῶν Ἀθηναίων καθίσταται δυνατὴ μόνον μετὰ τὴν κατανίκησιν καὶ ἐκδίωξιν τῶν Θασίων ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Παγγαίου¹.

Ἀκολουθεῖ ἡ μεγάλη δοκιμασία καὶ καταστροφή τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν Δράβησκον «Σδραβῆκι» 466 π.χ. μετὰ τερραστίας ἀπωλείας εἰς ἄνδρας καὶ ὑλικὸν πλὴν δὲν παραιτοῦνται τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ κατοπιν πολλῶν φονικῶν μαχῶν πρὸς τοὺς Θράκας καὶ τοὺς Θασίους κατακτοῦν ἐπὶ τέλους τὰ μεταλλεῖα εἰς ἐκτέλεσιν τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐκθύμως ὑπεστήριξεν ὁ μεγαλοφυῆς Περικλῆς².

«Ἐννέα ὁδοὶ» ἦτο ἡ ἀρχικὴ ὄνομασία τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἀπὸ τὰς ἑννέα αὐτὰς ὁδοὺς αἱ μὲν τρεῖς τοῦ δεξιοῦ μέρους τοῦ Στρυμόνος, ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Εὐπορίαν, τὴν Ἀργίλον καὶ τὴν Βισαλτικὴν Ἡϊόνα (σημερινὸν Ἀηδονοχώρι), αἱ δὲ ἄλλαι ἐξ ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ Στρυμόνος ἀπὸ τὴν παραστρυμόνειον Ἡϊόνα, τὴν Ἀπολλωνίαν, τὴν Γαληψόν, τὸν Φάγορητα, τὴν Γάζωρον καὶ τὴν Μύρκινον.

Ὅταν ὁ Ξέρξης ἐβράδιζε μέσφ Θράκης—Μακεδονίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔφθασεν εἰς τὰς «ἑννέα ὁδοὺς» ἔθαψε ζωντανοὺς ἑννέα νέους καὶ ἑννέα παρθένους τῶν ἐντοπίων ὡς θυσίαν, κατὰ περσικὸν ἔθιμον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας του³.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 437 π.Χ. ἐπισήμως ἀναφέρεται ὡς Ἀμφίπολις⁴.

Εἰς τὸ καίριον σημεῖον τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἡ Ἀμφίπολις ἐξεύχθη ὁ Στρυμὼν ὁ ἀδάμαστος μετὰ στερεὰν γέφυραν, καὶ ἐξησφαλίσθη οὕτω ἡ συγκοινωνία πρὸς τὴν Θράκην. Αὐτῆς τῆς γεφύρας ἡ χρῆσις ἔδωσε τότε πρόσθετον ἀξίαν καὶ σημασίαν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν. Ἐκτὸς ὅμως τῆς εὐχερείας τὴν ὁποίαν προσέφερεν ἡ γέφυρα διὰ τὰς χερσαίας συγκοινωνίας ἡ Ἀμφίπολις εἶχε καὶ ἐτέραν σημασίαν ὡς ἐμπορικὸν καὶ διοικητικὸν κέντρον ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὸ ἐπινειὸν τῆς τῆν Ἡϊόνα διὰ τὴν μετὰ τῆς μεσημβρινῆς καὶ νησιωτικῆς Ἑλλάδος ἐπικοινωνίας τῆς.

Ὡς σημαίνουσα βάσις ἔκτοτε τῶν Ἀθηναίων ἢ τῶν Σπαρτιατῶν ἢ Ἀμφίπολις εἶχε ἐκτεταμένην καὶ εὐφορον ἐνδοχώραν τὴν περιφέρειαν Παγγαίου, Σερρῶν μέχρις Ἡρακλείας, τὴν Βισαλτίαν, Ὀδομαντικὴν, Σιντικὴν, Φυλλίδα καὶ Ἠδωνίδα, καθ' ὃν χρόνον ἡ Θεσσαλονίκη γνωστὴ τότε ὡς «Θέρμη»⁵ ἦτο μικρὰ κώμη καὶ ἀνεδείχθη ὡς Θεσσαλονίκη τὸ 315 π.Χ.

1. Θουκυδίδης Α' 101. 3 «Θάσιοι δὲ τρίτω ἔτει πολιορκούμενοι ὁμολόγησαν Ἀθηναίοις τεῖχος δὲ καθελόντες καὶ ναῦς παραδόντες, τὴν τε ἡπειρον καὶ τὸ μέταλλον ἀρέντες.» Πολέμων περιοδικὸν Ἀθῆναι 1938 τόμος Β' σ. 90 - 92.

2. Θουκυδίδης Α' 100 Ἡρόδοτος Θ' 75.

3. Ἡρόδοτος Ζ' 114.

4. Θουκυδίδης Α' 100. 3 «Οἰκοῦντες τὰς τότε κολουμένας «ἑννέα ὁδοὺς» νῦν δὲ «Ἀμφίπολιν». Πολέμων περιοδ. Ἀθῆναι 1938 σ. 97 «Τὰς δὲ ἑννέα ὁδοὺς Ἀγνων συνοικήσας Ἀθηναῖος ἐκάλεσεν Ἀμφίπολιν ἐπ' ἄρχοντος Εὐθυμέγου.»

5. Ἡρόδοτος Ζ' 121.

Οὕτω ὁ Ἄγνων κατώρθωσε νὰ ἐδραιώσῃ τὴν βάσιν τῶν Ἀθηναίων εἰς Ἀμφίπολιν, ἀλλὰ τὸ σφάλμα του ἦτο ὅτι ἀπόκησεν αὐτὴν ὄχι δι' ἀμιγοῦς Ἀθηναϊκοῦ στοιχείου ἀλλὰ καὶ διὰ Χαλκιδέων καὶ Ἀργιλίων καὶ ἐτέπων νησιωτῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Ἀθηναίων, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀπέκτησαν ἰδίαν ἐγχωρίαν ἀντίληψιν¹ καὶ οὕτω ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἢ ὅλη προσπάθεια τοῦ Ἄγνωνος κατέρρευσε ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀντίδρασιν, καὶ μὲ εὐκολίαν τὴν κατέλαβεν ὁ Βρασίδης.

Ἡ ἀπώλειά της διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὑπῆρξεν ὀριστικὴ, διότι παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας προσπαθείας των ὅπως τὴν ἀνακτήσουν ἀργότερον, 1ον διὰ τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος κατὰ τὸ 422 π.Χ. 2ον διὰ τοῦ ναυάρχου Εὐετίωνος κατὰ τὸ 415 π.Χ. καὶ 3ον διὰ τοῦ Ἰφικράτους καὶ Τιμοθέου 360—350 π.Χ. δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀνακίτησίν της.

Κατὰ τὴν εἰρήνευσιν τοῦ 358 ὁ Φίλιππος ἀνεγνώρισεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους δικαιώματα ἐπὶ τῆς Ἀμφιπόλεως ἀλλὰ ἀμέσως κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔκαμε προετοιμασίας διὰ πολιορκίαν. Οἱ Ἀμφιπολίται ὀψίμως προσέτρεξαν καὶ ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων πλὴν ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἔλθουν πρὸς ὑπεράσπισίν της. Εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Φιλίππου ἡ πόλις εἶχεν ἀντιτάξει ἰσχυρὰν ἄμυναν, ἀλλ' ὁ Φίλιππος δὲν ἐδίστασε νὰ διαθέσῃ ὑπέρογκα ποσὰ διὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰς ὑπηρεσίας ἀτόμων μὲ προδοτικὴν διάθεσιν.

Καὶ εἰς Ἀμφίπολιν ἔγινε τότε τὸ περίεργον γεγονός.

Προδόται τῆς ἀπροστατεύτου ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων πόλεως, ἦνοιξαν τὰς πύλας καὶ εὐθὺς ἀμέσως κατελήφθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Φιλίππου.

Ἱστορικὴ θὰ μείνῃ ἡ ἀπάντησις τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ Φίλιππος διὰ τὴν εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν θανάτωσιν τῶν προδοτῶν.

—«Ἄν αὐτοὶ συμπεριεφέρθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρὸς τοὺς συμπολίτας των, πῶς πρόκειται νὰ συμπεριφερθοῦν ἀργότερα πρὸς ἐμέ;»

Ὁ Ἀθηναῖος Καλλίστρατος 361—310 π.Χ. ρήτωρ καὶ ἐξαιρετικὴν μόρφωσιν, ἐξόριστος εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἦτο καὶ περίφημος μεταλλειολόγος καὶ κατεῖχε τελείως τὰ μυστικὰ τῆς μεταλλευτικῆς τοῦ Παγγαίου καὶ τῆς καμινεύσεως τοῦ χρυσοῦ.

Ὅταν λόγῳ νοσταλγίας ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας διὰ ν' ἀνακοινώσῃ τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς κατοχῆς τῶν χρυσορυχείων τοῦ Παγγαίου, δὲν κατώρθωσε νὰ εὕρῃ καλὴν ὑποδοχὴν καὶ κατανόησιν ἐκ μέρους τῶν συμπολιτῶν του, ἐνῶ αἱ προτάσεις του ἦσαν ἀληθῆς εὐκαιρία δι' ἀπόκτησιν νέων πηγῶν πλουτισμοῦ τῶν Ἀθηναίων,

Δυστυχῶς οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην στερούμενοι εὐφυῶν ἀρ-

1, Θουκυδίδης Δ 103. 3.

χηγῶν τῆς πνοῆς Μιλτιάδου καὶ Περικλέους, ἀντὶ νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἀξίαν τῆς προτάσεως ἐνὸς ἐξόχου καὶ εἰδικοῦ ἀνδρός, τοῦ Καλλιστράτου, τὸν ἐθανάτωσαν ὡς αὐθαιρέτως ἐπιστρέψαντα ἐκ τῆς ἐξορίας, ἀφοῦ τὸν ἀπέσπασαν βιαίως ἐκ τοῦ βωμοῦ τῶν δώδεκα Θεῶν ἐφαρμόζοντες αὐστηρῶς τὸν εἰδικὸν νόμον τὸν μὲ θάνατον τιμωροῦντα τοὺς αὐθαιρέτως ἐπιστρέφοντας ἐξορίστους.

Αὐταὶ αἱ μεταλλευτικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ ἐντῆι πράξει ἐπιτυχίαι τοῦ Καλλιστράτου ἐπέσυρον τὴν προσοχὴν τόσον τοῦ Φιλίππου, ὅσον καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς καταλήψεως τῶν μεταλλείων τοῦ Παγγαίου καὶ τῆς λοιπῆς ἐνδοχώρας τῆς Ἀμφιπόλεως κατώρθωσαν δι' ἐντατικῆς τῶν ἐκμεταλλεύσεως ν' ἀποκτήσουν ἄριστα μέσα πρὸς ὀργάνωσιν τῶν περιφήμων Μακεδονικῶν φαλάγγων ὡς καὶ τοῦ εὐέλκτου Μακεδονικοῦ ἱππικοῦ, διότι ἀφοῦ ἐξετόπισαν ἐκεῖθεν Ἀθηναίους καὶ Θασίους, ἔγιναν κύριου ὄχι μόνον τῶν ὄρυχείων ἀλλὰ καὶ τῶν μυστικῶν τῆς λειτουργίας αὐτῶν ἀπὸ συνεργάτας τοῦ Καλλιστράτου· ἐπεμελήθησαν ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς χρυσοφόρου περιοχῆς καὶ ὄχι μόνον ἐπεβλήθησαν διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀποκτηθέντος χρυσοῦ καὶ τῆς ὀργανωτικῆς τῶν ἰδιοφυΐας ἐπὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐνώσαντες τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις Βορρᾶ καὶ Νότου συνέλαβον τὸ μεγαλόπνοον σχέδιον τῆς κατὰ τῶν Ἀσιατῶν ἐκστρατείας, τὴν ὁποίαν τελικῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἐξορμήσας ἐξ Ἀμφιπόλεως ἢ μὲ τὴν σύμπραξιν ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἐπραγματοποίησε, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς μέσης Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀσίας.

ΜΑΧΑΙ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΜΦΙΠΟΛΙΝ

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων διὰ τὰ ὄρυχεῖα τοῦ Παγγαίου, διὰ τὰ προϊόντα καὶ διὰ τὴν ναυπηγήσιμον ξυλείαν τῆς Ἀμφιπόλεως, ὡς ἔχομεν ἀναφέρει, ἤρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τὸ 605 π.Χ. δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Πεισιστράτειον ἐποχὴν.

1. Helmut Berve. Griechische Geschichte Leipzig. Τόμος 11 σελ. 138 «Τὰ χρυσορυχεῖα τοῦ Παγγαίου, ὧν τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀνέλοβε δραστηρίως ὁ Φίλιππος βοηθούμενος ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνικῶν, ἔδιδον ἀπὸ τοῦ 357 τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ στρατοῦ, ἔπειτα δὲ ἀφοῦ κατεκτήθησαν αἱ Χαλκιδικαὶ παράλιοι πόλεις καὶ πρὸς συντήρησιν στόλου.»

Μαργαρίτη Δήμιτσα, Μακεδονία ἐν φθεγγομένοις λίθοις Ἀθῆναι 1896 Τόμος Β' σ. 721. «Ὁ χρυσοὺς τῶν Κρηνίδων ἐπεχύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα προπορευόμενος τῆς Μακεδονικῆς φάλογγος, ὡς ἀκατομάχης πρόσκοπος καὶ ἠνέωξε τῷ Φιλίππῳ πλειόνας πύλας πόλεων ἢ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ καὶ καταπέλται.»

Ο. Goldsmith. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Β' τόμος σελ. 6 «Ἡρώτησε κάποτε ὁ Φίλιππος· εἶναι τόσον ἰσχυρὸν τὸ φρούριον ὥστε νὰ μὴ δύναται ν' ἀναβῆ ὄνος φορτωμένος μὲ χρυσίον;»

2. Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις Α. 5.

Ἐπειδὴ ἡ θέσις των εἰς τὴν Ἀμφίπολιν δὲν ἦτο σταθερὰ ἠθέλησαν νὰ ἐκκαθαρίσουν τὴν περιφέρειαν διὰ στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ ἀποκτήσουν ὀριστικῶς τὸ στρατηγικὸν αὐτὸ κέντρον τοῦ στομίου τοῦ Στρυμόνος.

Ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἐκ 10.000 ἀνδρῶν τὸ 466 π.Χ. μὲ πέντε στρατηγούς, τὸν Σωφάνην, Λέαγρον, Λυσίστρατον, Λυκοῦργον καὶ Κρατῖνον στέλλεται τότε διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου. Γίνεται ἐπίθεσις κατ' ἀρχὰς κατὰ θάλασσαν ἐναντίον τῶν Θασίων μὲ ἐπιτυχῆ ἀπόβασιν. Προχωροῦν πρὸς τὸ Παγγαῖον ἀλλὰ συναντοῦν τὴν δύναμιν τῶν ἠνωμένων Ἡδωνῶν, Θασίων καὶ Θρακῶν καὶ κατὰ τὴν γενομένην σύγκρουσιν ὑφίστανται πραγματικὴν πανωλεθρίον παρὰ τὰ ἔλη τῆς Δραβήσκου¹ ὅπου δὲν ἐσώθησαν ἀπὸ τὴν σφαγὴν οὔτε οἱ πέντε στρατηγοί.

Ἐἴκοσι ἐννέα ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτὴν ὁ Ἄγνων κατ' ἐντολὴν τοῦ Περικλέους ἔφθασε μὲ στόλον καὶ στρατὸν εἰς τὴν Ἡϊόνα, ἀπόθησε τοὺς Ἡδωνοὺς καὶ ἔκτισεν εἰς τὴν θέσιν «Ἐννέα ὁδοί» νέαν πόλιν μὲ νέα δημόσια κτίρια, ὀνομάσας αὐτὴν Ἀμφίπολιν, τὴν ὁποίαν καὶ ὠχύρωσε μὲ μακρὸν τεῖχος.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἄγνωνος δὲν ἠδραιώθη ὅπως ἔπρεπε διότι ὁ πληθυσμὸς τῆς νέας πόλεως ἦτο μικτὸς ἀπὸ Ἀθηναίους, Ἀργιλίους καὶ νησιώτας.

Κατόπιν παρακινήσεως τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκα τὸ 424 π.Χ. ἐμφανίζεται ὁ Λακεδαιμόνιος στρατηγὸς Βρασίδας ἐπὶ κεφαλῆς Σπαρτιατικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος 1.700 ἀνδρῶν ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ ἐπαγγελόμενος τῶν ἐλευθερωτῶν τῶν ἀποικίδων πόλεων ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Ἀθηναίων μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἀργιλίων ἐγκαθιστᾷ φρουρὰν εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Στρυμόνος παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν. Μὲ ἠπίας προτάσεις ὁ Βρασίδας κατορθώνει νὰ ἐπιτύχη τὴν εἰς χεῖρας του παράδοσιν τῆς Ἀμφιπόλεως, καὶ ὅταν εἰσῆρχετο εἰς τὴν πόλιν κατὰ μίαν φοβερὰν χειμερινὴν νύκτα κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιπτε ἄφθονος χιῶν, ἐπρόλαβε τὸν Θουκυδίδην, ἐνῶ ὁ Θουκυδίδης ἐκτελέσας μὲ καθυστέρησιν διαταγὴν δι' ἐνίσχυσιν, ἔφθασε μὲ ἀργοπορίαν—λιθανὸν λόγῳ τῆς κακοκαιρίας—τὴν ἰδίαν ἐσπέραν εἰς τὴν Ἡϊόνα ἀπὸ τὴν Θάσον².

Διὰ τὴν ἀργοπορίαν αὐτὴν, ἡ ὁποία ἐκόστισεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἀμφιπόλεως, ἔμενε δοσίλογος ὁ Θουκυδίδης ἐναντι τῶν Ἀθηναίων. Ἐδικάσθη ἐρήμην καὶ κατεδικάσθη εἰς εἰκοσαετῆ ἔξορίαν.

Ἡ μακρὰ αὐτὴ ἔξορία δύνатаι νὰ ὀνομασθῆ καὶ αὐτοεξορία, διότι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμφιπόλεως ὑπὸ τοῦ Βρασίδα δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας φοβούμενος τὴν ἐνδεχομένην ποινὴν τοῦ θανάτου καὶ οὕτω ἔμεινεν αὐτοεξόριστος ὅταν ἔμαθε τὴν καταδίκην του.

1. Θουκυδίδης Δ 106, Ε 26.

2. Θουκυδίδης Δ 106, Ε 26.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἔξορίας του αὐτῆς ταξιδεύων, ἐρευνῶν, καὶ συλλέγων στοιχεῖα, συνέγραψε τὴν περιφημον ἱστορίαν του.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμφιπόλεως ὁ Βρασίδης ἐδοκίμασεν ἀνεπιτυχῶς νὰ καταλάβῃ τὴν Ἡϊόνα καὶ ἐστράφη κατόπιν πρὸς τὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς.

Κατὰ τὸ 422 π.Χ. ὁ Κλέων ὁ δημαγωγός, κομπάζων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του τῆς Πύλου-Σφακτιοῦ ἐπεισε τοὺς Ἀθηναίους καὶ μὲ δοθέντα εἰς αὐτὸν 30 πλοῖα μὲ 1.200 πεζοὺς καὶ 300 ἵππεῖς ἀποβιβάζεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Χαλκιδικήν, καὶ ἀκολούθως κατευθύνεται πρὸς τὴν Ἡϊόνα καὶ καταλαμβάνει τὴν Γαληψόν, ὅπου ματαίως ἀναμένει ἐνισχύσεις ἐκ μέρους τῶν Θρακῶν κατὰ τὰς συνθήκας ¹.

Ὁ Βρασίδης μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Κλέωνα, στρατοπεδεύει εἰς τὰ Κερδύλια (δεξιὰ ὄχθη τοῦ Στρυμόνος).

Ὁ στρατός του εἰς πεζοὺς ἐγγίζει τὰς 2.000 μὲ 300 ἵππεῖς. Ὁ συμπράττων μὲ τὸν Βρασίδαν Κλεαρίδας, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ στρατοῦ, τακτοποιημένος ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Ἀμφιπόλεως ἀναμένει σῆμα δράσεως.

Ὁ Κλέων διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπικίνδυνον διὰ τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατοῦ ἀπραξίαν, βαδίζει πρὸς τὴν Ἀμφίπολιν δι' ἀναγνώρισιν καὶ φθάνει ἐν ὄψει τῆς λίμνης (Κερκινίτιδος ἢ Ἀχينوῦ) χωρὶς νὰ βλέπῃ πουθενὰ συγκέντρωσιν στρατοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βρασίδης διαβαίνει τὴν γέφυραν καὶ κατόπιν θυσίας εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκφωνεῖ λόγον φλογερὸν πρὸς τοὺς μαχητάς του καὶ ὁρμᾷ μὲ 150 ἐπιλέκτους ἀπὸ τὸ δεξιόν, ἐνῶ ὀρίζει τὴν εἰς κατάλληλον στιγμήν ἐξόρμησιν τοῦ Κλεαρίδα μὲ τὸν ὄγκον τῆς κυρίας δυνάμεως ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κλέωνος.

Ὁ Κλέων μὲ ἔκπληξιν καὶ ἀνησυχίαν πληροφορεῖται τὴν ἐπικειμένην ἔξοδον τῶν ἐνισχυμένων Ἀμφιπολιτῶν καὶ διατάσσει σύμπτυξιν καὶ ἀποχώρησιν, διότι κάπως ἄργα ἀντελήφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μάχην ἐλλείψει ἐνισχύσεων ².

Εὐθὺς μετὰ τὴν σφοδρὰν κρούσιν τοῦ Βρασίδα κατὰ τοῦ μέσου καὶ μετὰ τὴν πολύτιμον σύμπραξιν τῆς ἐξόδου τοῦ Κλεαρίδα ἀπὸ τὰς Θρακικὰς πύλας, διασπᾶται τὸ ἀριστερὸν τοῦ Κλέωνος καὶ ἡ ἀρχικὴ βραδεῖα ἀποχώρησις του μεταβάλλεται εἰς φυγὴν. Ὁ Βρασίδης στρέφεται τότε κατὰ τοῦ δεξιοῦ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ τραυματίζεται σοβαρῶς.

Οἱ στρατιῶται του τὸν μεταφέρουν ἔξω τῆς μάχης ψυχορραγοῦντα πλέον χωρὶς τοῦτο νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ἀπὸ τοὺς φεύγοντας Ἀθηναίους.

1. Θουκυδίδης Ε 3.

2. Θουκυδίδης Ε 10.

Εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἀθηναίων ὁ Κλέων ἐπιταχύνει τὴν ἀποχώρησιν διὰ νὰ σωθῆ δέχεται ὅμως θανάσιμον κτύπημα Μυρκινίου πελταστοῦ καὶ φονεύεται.

Τὸ Μυρκινικὸν καὶ Χαλκιδικὸν ἱππικὸν καταδιώκει τοὺς φυγάδας Ἀθηναίους ἕως τὴν θάλασσαν.

Οὕτω ἡ μάχη τελειώνει μετὸν φόνον τῶν δύο περιφήμων ἀρχηγῶν τῶν ἀντιμαχομένων στρατοπέδων.

Ὁ στρατὸς τοῦ Κλεαρίδα ἀφοῦ ἔστησε τρόπαιον εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἐπέστρεψεν εἰς Ἀμφίπολιν ὅπου ὅλοι οἱ πολεμιστὰὶ ἔνοπλοι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν κηδείαν τοῦ Βρασίδα, τὸν ὁποῖον ἔθαψαν μετὰ μεγαλοπρεπῆ πομπὴν καὶ ἔξαιρετικὰς τιμὰς εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Ἀμφιπόλεως.

Ἐξακόσιοι ἦσαν οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηναίων, ἐνῶ τῶν Σπαρτιατῶν μόνον ἑπτὰ καὶ τοῦτο διότι ἡ μάχη δὲν ἔγινεν ἐκ παρατάξεως.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ὑπεροψία τοῦ Κλέωνος νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα χωρὶς νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐφεδρείας εἰς τὴν Ἡϊόνα, τὴν βᾶσιν τῆς ἔξορμήσεώς του, ἐπέφερε τὴν μοιραίαν καταστροφὴν.

Μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Κλέωνος οἱ Ἀθηναῖοι προσεπάθησαν καὶ πάλιν νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τῆς Ἀμφιπόλεως. Τὸ 415 π.Χ. ἀποστέλλουν μετὰ πλοῖα καὶ στρατὸν τὸν ναύαρχον Εὐετίωνα, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν σύμπραξιν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκα καὶ τῶν Θρακῶν πολιορκεῖ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ποταμοῦ τὴν Ἀμφίπολιν ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Τέλος καὶ κατὰ τὸ 359 νέα ἀπόπειρα τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ἴφικράτην καὶ τὸν Τιμόθεον πρὸς ἀνάκησιν τῆς ἀποβαίνει ἄκαρπος.

Ὁ Φίλιππος κατὰ τὸ 358 ἐπωφελούμενος τῆς ἀδυναμίας τῶν Ἀθηναίων κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν μετὰ πολιορκίαν ὡς καὶ ὀλόκληρον τὴν ἐνδοχώραν τοῦ Παγγαίου.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς μάχης τοῦ Βρασίδα (422) μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, τὸ Σπαρτιατικὸν στοιχεῖον ἐξηκολούθησε νὰ ἀσκῆ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ πιθανὸν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἀπεῖχεν ἡ Ἀμφίπολις ἀπὸ σύμπραξιν εἰς τὴν Β' ναυτικὴν ἔνωσιν τῶν Ἀθηναίων.

ΒΡΑΣΙΔΑΣ ΚΑΙ ΚΛΕΩΝ

Οἱ δύο αὐτοὶ περίφημοι ἄνδρες ἦσαν τελείως διαφορετικοὶ κατὰ τοὺς χαρακτῆρας.

Ὁ Βρασίδας, υἱὸς τοῦ Τέλλιδος ἦτο στρατηγὸς φιλόπατρις, δραστήριος καὶ δίκαιος μετὰ ῥητορικὴν ἱκανότητα, ἄνδρεῖος εὐτολμος, ἀφοβος, πρωτόπορος καὶ ἐμπειροπόλεμος.

Εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀνήγγειλαν τὸν θάνατόν του ἡ μήτηρ του Ἀργι-

λεωνίς ἀπηύθυνε ἐρώτησιν «ἂν ἀπέθανεν ἐντίμως», καὶ ὅταν τοὺς ἤκουσε νὰ τὸν ἐγκωμιάζουσαν διὰ τὰ μεγάλα ἀνδραγαθήματά του καὶ νὰ τὸν διακρίνουν ὡς ἀνώτερον ὄλων τῶν συγχρόνων του στρατηγῶν, ἀπεκρίθη : «Ναί, ὁ υἱός μου ἦτο ἀνδρεῖος, ἀλλ' ἡ Σπάρτη ἔχει πολλοὺς πολίτας καλλιτέρους ἀπ' αὐτόν¹».

Ὁ Κλέων, υἱὸς τοῦ Κλαιενέτου, ἀπὸ δερματοπώλης ἀνεδείχθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πολιτικοῦ του ἐχθροῦ Περικλέους εἰς δημαγωγόν, χάρις εἰς τὴν συναρπαστικὴν σφοδρότητα τοῦ χαρακτῆρος του.

² Ἦτο ριψοκίνδυνος, ὑπερήφανος, φιλόνεικος, φθονερός, κακότροπος, πλεονέκτης, ἰδιοτελής, δωρολήπτης, θρασύς, βίαιος, αἰμοβόρος, ἀκριτόμυθος, ἀπερίσκεπτος, καὶ ἀδιάλλακτος. Ἐκολάκευε τοὺς γέροντας, ὑπερηγάπα τὸ χρῆμα, ἀλλὰ καὶ ἐβοήθει τοὺς πτωχοὺς³.

³ Ὡς ὄπλον εἶχε τὴν εὐγλωττίαν μὲ βιαιότητα καὶ πολυλογίαν.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν του κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Σφακτηρίας (425 π.Χ.) καὶ αὐτὴν ὀφειλομένην εἰς στρατήγημα τοῦ συμπράττοντος στρατηγοῦ τῶν Μεσσηνίων⁴ ἐφαντάζετο καὶ ἐπίστευε πλέον ὅτι ἦτο ἄξιος στρατηγός. Ἡ ἀλαζονεία του τὸν ᾤδήγησε εἰς τὴν ἀπερίσκεπτον μάχην τῆς Ἀμφιπόλεως πρὸς τὸν Βρασίδαν, ὅπου ἐφάνη ἡ στρατηγικὴ του ἀξία.

Ἐκεῖ ὁ αἰσχροὺς δημαγωγὸς φαίνεται καὶ αἰσχροὺς στρατηγός, διότι ἐνῶ οἱ στρατιῶται του ἀκόμη πολεμοῦν, αὐτὸς διὰ νὰ σωθῆ λιποψυχεῖ, ἐπιταχύνει τὴν φυγὴν καὶ φονεύεται.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΕ ΚΟΙΛΑΔΑ ΡΟΥΡ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΠΟΧΗΣ ΚΑΙ ΜΕ ΠΕΤΡΑΙΛΑΙΑ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α' καὶ Β' παγκοσμίου πολέμου ἐδόθη ἰδιαιτέρα προσοχὴ καὶ σημασία διὰ τὴν κατοχὴν τῆς ἀνθρακοφόρου περιοχῆς τοῦ Ρούρ καὶ Σάαρ τῆς Δυτικῆς Γερμανίας. Ἡ περιφέρεια αὐτὴ ἦτο πραγματικῶς πηγὴ δυνάμεως διὰ τὸν κατέχοντα αὐτήν. Εἰς τὰ πλούσια ἀνθρακορυχεῖα καὶ χαλυβουργεῖα τῆς περιοχῆς ἐκείνης συνεπληροῦντο μὲ ταχὺν ρυθμὸν οἱ σύγχρονοι πολεμικοὶ ἐξοπλισμοὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γαλλία τελικῶς βάσει συνθηκῶν τὰ ἔθεσε ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν της.

Μεγαλυτέραν σημασίαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀπέκτησαν αἱ πηγαὶ πετρελαίων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ἡ κατοχὴ τῶν ὁποίων χαρίζει δύναμιν εἰς τὸν κατέχοντα αὐτάς, διότι τὸ πετρέλαιον εἶναι τὸ κύριον μέσον τῆς κι-

1. O. Goldsmith Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Α' Ἀθῆναι 1837 σ. 129.

2. Ἀριστοφάνους Ἰππεῖς.

3. O. Goldsmith Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Α' Ἀθῆναι 1837 σ. 127.

νήσεως τῶν σημερινῶν μηχανοκινήτων πολεμικῶν δυνάμεων γῆς θαλάσσης καὶ ἀέρος.

Παρομοίαν σημασίαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν εἶχεν ἡ Ἀμφίπολις καὶ ἡ χρυσοφόρος περιοχὴ τοῦ Παγγαίου διότι εἰς τὸν κατέχοντα αὐτὴν ἐδίδετο ἡ δύναμις διατηρήσεως στρατοῦ διὰ τοῦ ἀφθόνως παραγομένου χρήματος παραλλήλως δὲ καὶ ἡ εὐφορος πεδιάς τῶν Σερρῶν παρεῖχε ζωοτροφίας καὶ τὴν δυνατότητα διατηρήσεως ἵππικοῦ εἰς μέγα πλῆθος, τὸ ἵππικὸν δὲ ὡς τὸ ταχύτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον πολεμικὸν ὄπλον καὶ μέχρις ἀκόμῃ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νεωτέρων μηχανοκινήτων πολεμικῶν ὄπλων, ἐθεωρεῖτο τὸ δραστηριώτερον πολεμικὸν ὄπλον.

Ἡ Ἀμφίπολις ὡς ἐκ τούτου ὡς κέντρον καὶ βάσις ναυστάθμου καὶ ἐμπέδων, μὲ τὴν ἐνδοχώραν τοῦ Παγγαίου - Σερρῶν, ὑπῆρξεν ἡ διακαῶς διαδοχικῶς ἐπιθυμητὴ περιοχὴ ὑπὸ τῶν Θρακῶν, Φοινίκων, Παρίων, Σαμοθρακῶν, Θρακίων, Ἀθηναίων, Ἀνδριῶν, Λημνίων, Μακεδόνων, Ροδίων, καὶ Ρωμαίων, βραδύτερον δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ μεταλλεύματος, ἡ πόλις τῶν Σερρῶν κατέστη τὸ Κάστρον καὶ ἡ βάσις τῶν ἵππικῶν δυνάμεων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τοῦ ἵππικοῦ τῶν διαδοχικῶν προσωρινῶν κατακτητῶν, Φράγκων, Βουλγάρων, Σέρβων καὶ Τούρκων ¹.

Εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν τὴν αὐτὴν σημασίαν μὲ τὸ χρυσοφόρον Παγγαῖον εἶχε καὶ τὸ Λαύρειον.

Ἐκ τοῦ ἐξορυχθέντος ἀργύρου τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου κατωρθώθη ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀμύνης καὶ τῆς νικηφόρου ἀποκρούσεως τῶν Περσικῶν ἐπιδρομῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ².

ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΝΑΟΙ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΒΡΑΣΙΔΑ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΝΑΟΙ

Ἡ πόλις τῆς Ἀμφιπόλεως ἐκοσμεῖτο μὲ πλείστα καὶ σπουδαῖα μνημεῖα. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως εἶχε σιγητῆ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ φονευθέντος ἐκεῖ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ Βρασίδα. Οἱ Ἀμφιπολιταὶ τὸν ἐθεώρησαν ὡς ἥρωά των καὶ καθιέρωσαν κατ' ἔτος νὰ τελεῶνται θυσίαι καὶ ἀγῶνες εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἡρωϊκῆς του θυσίας διὰ τὴν κερδιθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν των ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τὴν

1. I. Hammer. Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Μετάφρασις Κροκιδᾶ Ἀθῆναι 1870 Γ' τόμος σελ. 138.

2. Will. Miller Ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ τῶν Ρωμαίων Φράγκων καὶ Τούρκων. μετάφρασις Σπυρ. Λάμπρου Ἀθῆναι 1924. Κεφάλαιον οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι, σελ. 8.

«Τ' ἀργυρεῖα τοῦ Λαυρείου εἶχον παρὰ σὴν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὰ νεῦρα τοῦ ναυτικοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν».

ἑορτὴν αὐτὴν ὠνόμασαν «Βρασίδεια» εἰς τὴν Σπάρτην ὅπου ἐτελεῖτο κατ' ἔ-
τος μὲ ἀπαγγελίας λόγων.

Δυστυχῶς τὸ μνημεῖον τοῦτο δὲν δισσώθη ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν
ἐπιδρομῶν ¹.

Ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὅτι ὑπῆρχεν εἰς Ἀμφίπολιν ναὸς τῆς
Βραυρωνίδος καὶ Ταυροπόλου Ἄρτέμιδος, ἕτερος ναὸς πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀ-
πόλλωνος καὶ ἄλλος πρὸς τιμὴν τοῦ Στρυμόνος ², ὡς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ³.

Κατὰ ἀνευρεθεῖσαν πλάκα ἐντοιχισμένην εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν
τοῖχου τοῦ ἁγίου βήματος μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ σημερινοῦ Νεοχωρίου ἀνα-
γράφεται,

» Μ. ΚΑΙΚΕΛΙΟΣ
» ΣΩΤΑΣ Ο ΧΑΛΚΕΥΣ
» ΑΠΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
» ΘΕΟΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙΣ
» ΤΟΙΣ ΕΝ ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ ⁴.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς φαίνεται ὅτι εἰς Ἀμφίπολιν παραλλήλως
πρὸς τὴν λατρείαν ἄλλων θεῶν, ἤμαζε ἢ εὐλαβῆς παλαιὰ λατρεία τῶν κα-
τοίκων τῆς πρὸς τοὺς Κ α β ε ἰ ρ ο υ ς τῆς Σαμοθράκης οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦν-
το « μ ε γ ἄ λ ο ι θ ε ο ἰ ».

Τὸ ἀφιέρωμα τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ εἶχεν ἀποτεθῆ εἰς ναὸν ὑπάρχοντα
ἐκεῖ, ναὸν τῶν Κ α β ε ἰ ρ ω ν Μ ε γ ἄ λ ω ν θ ε ῶ ν.

Ο ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΣ ΛΕΩΝ

Σπουδαῖον μνημεῖον τῆς Ἀμφιπόλεως διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν σημα-
σίαν εἶναι ὁ ἀναστηλωθεὶς μαρμάρινος Λέων τῆς Ἀμφιπόλεως.
Ποικίλαι γινῶμαι καὶ δοξασίαι τῶν ἀρχαιολόγων ὑπάρχουν διὰ τὸν λέοντα
αὐτόν.

Κατὰ ἐκδοχὴν τοῦ καθηγητοῦ Ἀρβανιτοπούλου κατὰ τὸ 437 - 436
π.Χ. κατ' ἔμπνευσιν καὶ πρότασιν αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, ἔστησεν ὁ στρα-
τηγὸς καὶ πιστὸς φίλος του Ἄγνων εἰς τὴν Ἀμφίπολιν τὸν ὑπερμεγέθη
μαρμάρινον λέοντα εἰς στάσιν καθημένου αἰλούρου μὲ ὀρθίους τοὺς προ-
σθίους του πόδας, εἰς ἀνάμνησιν τῶν μεγάλων θυσιῶν τῶν Ἀθηταίων, τῶν

1. Θουκυδίδου Ε 11.

2. Γ. Χατζηκυριάκου Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας μετὰ τοπογραφι-
κῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων Ἀθῆναι 1906. σ. 139.

3. Θουκ. Ε'. 10.

4. Γ. Χατζηκυριάκου. Σκέψεις κλπ. σ. 140.

10,000 νεκρῶν τῆς μάχης τῆς Δραβήσκου, διὰ τὴν ἐδραίωσιν τῆς ἐπιρροῆς των ἐπὶ τοῦ Παγγαίου¹.

Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν ὁ λέων τῆς Ἀμφιπόλεως θεωρεῖται ὡς μνημεῖον «πολυάνδρειον» δηλ. διὰ πολλοὺς πεσόντας, ὅπως καὶ ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας², καὶ φέρεται σύγχρονον μὲ ἄλλα δημόσια ἔργα ἐκτελεσθέντα ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἀγνώως, τὰ ἀναφερόμενα ὅλα ὡς «Ἀγνώωνεῖα οἰκοδομήματα». 29 ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν παρὰ τὴν Δράβησκον.

Ἄλλοι ἀρχαιολόγοι πιστεύουν ὅτι τὸ μνημεῖον ἐστήθη πρὸς τιμὴν τοῦ πεσόντος εἰς Ἀμφίπολιν Βρασίδα, πλὴν ὅμως εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦ Βρασίδα ἐστήθη εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ὑπέστη πλήρη καταστροφὴν ἐκ τῶν καταδρομῶν.

Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1937 καὶ τὴν εὑρεσιν τῶν τεμαχίων τῆς βάσεως τοῦ μνημείου καὶ τοῦ λέοντος καὶ τὴν συναρμολόγησίν του, νέον φῶς ἐχύθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μνημείου.

Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν διαφόρων ἐτέρων εὑρημάτων παρὰ τὸ μνημεῖον καὶ τὴν ἐν γένει λεπτομερεστέραν ἀναπαράστασιν τῆς σειρᾶς τῶν πολεμικῶν γεγονότων τῆς Ἀμφιπόλεως, ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας κ. Oscar Broneer ἀναφέρει ἄλλην ἐκδοχὴν διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μνημείου.

Κατὰ πρῶτον ἀποκλείει τὴν προηγουμένην ἐκδοχὴν ἀνεγέρσεως τοῦ μνημείου ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, κατὰ δεῦτερον ἀποκλείει τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μνημείου πρὸς τιμὴν τοῦ ἐν Ἀμφιπόλει πεσόντος Σπαρτιατοῦ στρατηγοῦ Βρασίδα³ διότι ἡ μάχη δὲν ἔγινε εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Στρομόνος καὶ οἱ Ἀμφιπολίται ἐπὶ 100 καὶ πλέον ἔτη διεξεδίκουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἀπὸ τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Σπαρτιατικὸν στοιχεῖον ἐξηκολούθει νὰ ἀσκήῃ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀμφιπόλεως μέχρι καὶ τῆς κατακτῆσεώς της ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, καὶ ἀνάγει τὴν τοποθέτησιν τοῦ μνημείου ἕνα αἰῶνα βραδύτερον τῆς γενομένης μάχης Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν, καὶ ἐνδεικτικῶς καταλήγει :

«Ἡ ἀπὸ τὰ ἐρεῖπια προερχομένη ἐνδειξις ἀποδεικνύει τὸν χρόνον ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς τὴν πλέον πιθανὴν χρονολογίαν» διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ λέοντος⁴.

Περαιτέρω εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὁ τεράστιος αὐτὸς λέων ἐστήθη πρὸς τιμὴν τοῦ Λαομέδοντος, υἱοῦ τοῦ Λαρίχου καὶ ἐμπίστου συναγωνιστοῦ καὶ συντρόφου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ καταλήγει,

1. Θουκιδίδου Α' 102, Ἡροδότου Θ' 75.

2. «Πολέμων» περιοδικὸν Ἀθῆναι 1938 σ. 97.

3. Θουκιδίδου. Ε 11.

4. Oscar Broneer the lion Monument at Amphipolis Cambridge Mass 1941 σ. 53.

» Θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἐπιμείνωμεν ὑποστηρίζοντες κἄτι περισσότερον
 » ἀπὸ μίαν ὑποθετικὴν σχέσιν τοῦ μνημείου τοῦ λέοντος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ
 » Λαομέδοντος. Δὲν γνωρίζομεν ἀρκετὰ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀμφιπόλεως
 » διὰ τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ Δ' αἰῶνος διὰ νὰ προσθέσωμεν σαφεῖς ἀπο-
 » δεῖξεις διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην».

«Υπῆρχον καὶ ἄλλοι Ἀμφιπολίται στρατηγοὶ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ
 » Ἀλεξάνδρου καὶ εἶχε διστακτικὰ ὑποστηρικθῆ ἀπὸ τὸν Roger ὅτι τὸ μνη-
 » μεῖον εἶχεν ἀνεγερθῆ ὡς Μαυσωλεῖον διὰ τὸν Νέαρχον τὸν πλέον διακεκρι-
 » μένον ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ ἡ θεωρία ὅτι ὁ Λαομέδων ἦτο κάτοχος τῆς σαρκοφά-
 » γου τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ μνημείου, ἡ ὁποία
 » καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν Ἰωνίαν διὰ τὸ ἀρχικὸν τοῦ τύπου της, θὰ ἦτο ὁ ἀνὴρ
 » ὁ τιμηθεὶς μὲ τὸ μνημεῖον τοῦ Λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως».

Ἡ ἀποψὶς αὐτῆ τοῦ καθηγητοῦ κ. Oscar Broneer ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὀρθή, πλὴν ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη δικαιολογηθῆ ἐπαρκῶς, διὰ τοῦτο θὰ εἶναι δυνατὸν καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ διερωτώμεθα καὶ ἡμεῖς μαζὶ μὲ τὸν ποιητὴν τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας : Ποῖος ἄρα γε νὰ εἶναι ὁ ἦρωας τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας ποὺ εἶχε τὴν τιμὴν νὰ κριθῆ ἀντάξιός τῆς γενναιότητος τοῦ λέοντος ποὺ προσέβλεπε τὴν Ἀμφίπολιν ἀπὸ τὴν ἀντικρινὴν ὄχθην τοῦ Στρουμόνος ;¹

«Εἰπέ, λέων, φθιμένοιο τίνος
 τάφον ἀμφιβέβηκας, βουφάγε ;

Τὶς τὰς σᾶς ἀξίος ἦν ἀρετᾶς»

Ἡ ἀπάντησις τοῦ λέοντος δὲν ἔχει διασωθῆ ὁλόκληρος ἀλλὰ μόνον τὸ τέλος της :

«Οὐχὶ μάταν ἔστακα, φέρω δέ
 τι σύμβολον ἀλκᾶς ἀνέρος· ἦν γὰρ
 δὴ δυσμενέεσι λέων».

Λιοντάρι ποὺ καταβροχθίζεις
 ταύρους πὲς μας σὲ ποιοῦ νεκροῦ
 τὸν τάφον ἐπάνω ἔχεις ἀνεβῆ ;

Ποῖος ἦτο ἀντάξιός τῆς ἀν-
 δρείας σου ;

Δὲν ἔχω σταθῆ ἐδῶ χωρὶς σκο-
 πό, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἶμαι τὸ σύμβολο
 τῆς ἀνδρείας τοῦ νεκροῦ, γιὰτὶ
 πραγματικὰ ὅταν ζοῦσε ἦταν γιὰ
 τοὺς ἐχθροὺς του λέων.

Τὸ μυστικὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ τιμηθέντος νεκροῦ ἴσως ἀποκαλυφθῆ κάποτε μὲ στοιχεῖα ἐπαρκῆ καὶ ὅχι μὲ ἀπόψεις, δοξασίας συμπερασμούς, ὑποθέσεις ἢ θεωρίας, ἀλλὰ μὲ ἀδιάσειστα στοιχεῖα ἀπὸ τὰς συνεχιζομένας ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως.

1. Ἐφημερίς «Καθημερινή» Ἀθηνῶν 1.2.59 ἀρ. 24252. Ἄρθρον Μ. Παρασκευαΐδη «Ἦρχισαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀμφίπολιν».

2. Παλατινὴ Ἀνθολογία.

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ ΛΕΟΝΤΟΣ

Ἡ κοτακερματισμὸς καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ περιφήμου τούτου μνημείου ἔγινε κατὰ τὴν γνώμην ἀρχαιολόγων τινῶν, 15 μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀρχικὴν του τοποθέτησιν ἤτοι τὸ 422 π.Χ., ὁπότε ἔπεκράτησαν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν οἱ ὑπὸ τὸν Βρασίδαν ὀλιγαρχικοί, οἱ ὁποῖοι μισοῦντες τότε σφοδρὰ τοὺς Ἀθηναίους λέγεται ὅτι κατετεμάχησαν τὸν Λέοντα.

Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίθανον διότι οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐσέβοντο τὰ μνημεῖα καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιπάλων των ἀκόμη. Ὑπάρχει περίπτωσις καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνον δὲν κατέστρεφον τὰ μνημεῖα τῶν ἐχθρῶν ἀλλὰ καὶ πρὸς τιμὴν ἐχθρῶν ὡς ὁ Φίλιππος ἀνήγειραν ναὸν εἰς τὴν Σελέσταν μετὰ τὴν μάχην, ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος ἦτο «ὠραῖος».

Ἔτερον σοβαρὸν δεδομένον ὅτι δὲν ἦσαν οἱ καταστροφεῖς τοῦ μνημείου Ἕλληνες εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἐλυργόλησαν τὴν Ρόδον διὰ νὰ μὴ καύσουν ἓνα περίφημον πίνακα τοῦ Πρωτογένους διότι ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξίν του εἰς τὴν ἀπειλουμένην συνοικίαν¹.

Οἱ Ρωμαῖοι κατακτηταὶ καὶ καταλυταὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους εἶναι πιθανὸν νὰ κατέστρεψαν τὸ μνημεῖον ἀφοῦ λόγῳ τοῦ βάρους του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταφερθῆ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου κατὰ χιλιάδας μετεφέρθησαν Ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα τέχνης ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τούτου δὲν θὰ ἐπεθύμουν νὰ παραμῆνῃ ὄρθιον μνημεῖον ὑπενθυμίζον πολεμικὴν ἀρετὴν ἤδη ὑποδούλου λαοῦ.

Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν δὲν ἀποκλείεται ὁ Λέων νὰ παρέμεινεν ἄθικτος εἰς τὴν θέσιν του μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἑρούλων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ Βορρᾶ ὁρμώμενοι τὸ 267 μ.Χ. ἐδήλωσαν τὴν Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν καὶ ἐπέδραμον καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ὁπότε ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν καθηγητῶν τῆς ἐν Ἀθήταις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς κλασικῶν σπουδῶν κ.κ. Ὀμήρου Θόμψον καὶ Εὐγενίου Βάντερπουλ, οἱ Ἑρουλοὶ ἐκτὸς τῆς ἄλλης ἐρημώσεως τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν εἰς τὴν Ἀττικὴν κατέστρεψαν καὶ τὸ περίλαμπρον κτίριον τῆς Στοᾶς Ἀττάλου εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος 267 μ.Χ. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὅλαι αἱ μελέται αἱ δημοσιευμέναι πρὸ τῶν Ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀποδίδουν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν

1. Emil Ludwig Μεσόγειος τὰ πεπρωμένα μιᾶς θάλασσης Ἀθῆναι 1954 ἔκδοσις «Προμηθεὺς». σ. 122.

Ἐρούλων τοῦ 267 μ.Χ. καὶ ἕως τότε ἦτο ἄγνωστον ὅτι τὸ τέλος τῶν Ἀθη-
νῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐπῆλθε πράγματι κατὰ τὸ μοιραῖον αὐτὸ ἔτος ¹.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη διέφυγε τὸ μνημεῖον ἀπὸ τὴν ὄργην τῶν Ἐρού-
λων δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγη τὴν καταστροφὴν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν
νέου κύματος βαρβάρων στοιχείων κατὰ τὸ 365 μ.Χ. τῶν Βησιγότιθων τοῦ
Ἀλαρίχου, οἱ ὅποιοι ἐπροξένησαν τρομερὰς καταστροφὰς Ἑλληνικῶν Μα-
κεδονικῶν μνημείων. Δὲν ὑπάρχουν ἐκτενεῖς ἱστορικαὶ περιγραφαὶ διὰ τὸ
μέγεθος τοῦ καταστροφικοῦ ἔργου τῆς ἐπιδρομῆς αὐτῆς πλὴν τῆς ἀναγραφῆς
τῆς σφαγῆς τῶν τελευταίων ἱερέων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνοσ καὶ τῆς τελείας
καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσίνοσ καὶ τῆς τελείας κα-
ταστροφῆς τῶν ὄγκωδῶν μαρμαρίνων προπυλαίων τοῦ ναοῦ τῶν στηθέντων
ὑπὸ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦσ.

Ὁ Paul Lemerle βαθὺς μελετητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Μα-
κεδονίας ἀναγράφει καὶ ἄλλην μίαν καταστροφὴν καὶ λαφυραγώγησιν τῆς
Ἀμφιπόλεωσ ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν κατὰ τὸ ἔτος 1185 ὀλίγον πρὸ τῆσ παρὰ
τὸ Δημητρίτσι τῆσ Νιγρίτισ ἐξοντώσεώσ των ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ
Ἀλεξίου Βρανᾶ ² Φαίνεται ὅμωσ ἀπίθανον νὰ ἔτεμαχίσθη ὑπὸ τῶν Νορ-
μαννῶν ὁ Λέων τῆσ Ἀμφιπόλεωσ, ἀφοῦ οἱ προηγηθέντεσ εἰσβολεῖσ ἦσαν καὶ
βαναυσότεροὶ καὶ ἀγριώτεροὶ τῶν Νορμαννῶν, ἐνῶ ἔχομεν ἱστορικὰς ἀπο-
δείξεισ ὅτι μνημεῖα φιλοτεχνημένα μὲ τεραστίουσ ὄγκουσ μαρμάρου, ὅπωσ
τὰ προπύλαια τῶν Ἐλευσινίων, ἢ στοὰ Ἀττάλου, καὶ ἄλλα τῶν Ἀθηνῶν
κατεστράφησαν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν φοβερῶν Ἐρούλων.

Ὡσ νὰ μὴν ἦσαν ἀρκεταὶ αἱ ἀναφερόμεναι ἐπιδρομαί, καὶ νέα ἐπι-
δρομὴ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆσ Κωνσταντινουπόλεωσ ὑπὸ τῶν Λατίνων τὸ 1204,
κατὰ τῆσ Θράκησ καὶ τῆσ Μακεδονίασ ἐξαπελύθη κατὰ τὸ 1206 ἀπὸ τὸν
ἀνάλητον βασιλέα τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίτην, Καλογιάννην ἢ Σκυλο-
γιάννην ³ Ἐπὶ κεφαλῆσ τῶν ὀρδῶν Βουλγάρων, Βλάχων καὶ Κουμάνων ὁ
Ἰωαννίτησ κατὰ τὸ πέρασμά του σαρώνει ἰσοπεδώνει ὅλασ τὰσ πόλεισ τῆσ
Θράκησ καὶ τῆσ Μακεδονίασ. Καταστρέφει τότε ἐκ θεμελίων τὴν πόλιν τῶν
Σερρῶν, λεηλατεῖ τὴν ὑπαιθρον καὶ ἀπάγει τοὺσ Ἑλληνασ κατοίκουσ τησ εἰσ

1. Ἄρθρον Μ. Παρασκευαΐδου, Ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ἔργου τῆσ Ἀμερικανικῆσ
σχολῆσ κλασσικῶν σπουδῶν «Ἀθημερινή» Ἀθηνῶν ἀρ. 14023/23 Ἀπριλίου 1958.

Will Miller, οἱ Ρωμαῖαι ἐν Ἑλλάδι μετὰφρ. Σπυρ. Λάμπρου Ἀθῆναι 1924—27
σελ. 41.

Ἄρθρον καθηγητοῦ Α. Ν. Διαμαντοπούλου εἰσ λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη τόμοσ
1οσ σ. 697.

2. P. Lemerle. *Philippe et la Macedoine orientale* Paris 1945 σ. 176

3. Ν. Πέτροβιτς. Ἡ πρώτη ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῶν Σερρῶν τοῦ 1206
μ.Χ. ὑπὸ τοῦ βουλγάρου Ἰωαννίτη. Ἄρθρον εἰσ σελ. 67—96 εἰσ «Σερραϊκὰ Χρονι-
κά» Α' Τόμοσ Ἀθῆναι 1953

τὴν παραδουνάβειον χώραν ὡς εἴλωτας. Ἡ ἐπιδρομὴ ὡς πυρκαϊὰ ἐξαπλώ-
νεται τότε καὶ φθάνει μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν καὶ
πολιορκεῖ ὁ Ἰωαννίτισης χωρὶς ἀποτέλεσμα διότι κατὰ τὴν πολιορκίαν δολο-
φονεῖται καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του διαλύεται ὁ στρατός του.

Οἱ Βούλγαροι κατεδίωξαν τότε τοὺς φεύγοντας νὰ σωθοῦν Ἕλληνας
καὶ μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ ὅσους ἐπρόφθασαν εἰς τὴν ἀκτὴν τοὺς ἐσφαξαν.
Ἐξ ἀποστάσεως ἐφόνευαν καὶ τοὺς μὴ προφθάνοντας νὰ ἐπιβιβασθοῦν τῶν
σκαφῶν εἰς τρόπον ὥστε ἡ θάλασσα ἐκοκκίνησε ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν φονευθέντων.

Ὅ,τι διέφυγε τὴν καταστροφὴν, τῶν προηγουμένων ἐπιδρομῶν κατε-
στράφη καὶ κατεδαφίσθη ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν αὐτήν, οὕτως ὥστε ἡ ἀκολου-
θήσασα σκοτεινὴ ἐποχὴ τοῦ Γενιτσαρισμοῦ, ἡ ὁποία μὲ τὴν σειρὰν τῆς ἐπε-
σώρευσε ἐρείπια εἰς τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας, θὰ εὔρε τὸν Λέοντα τεμα-
χισμένον.

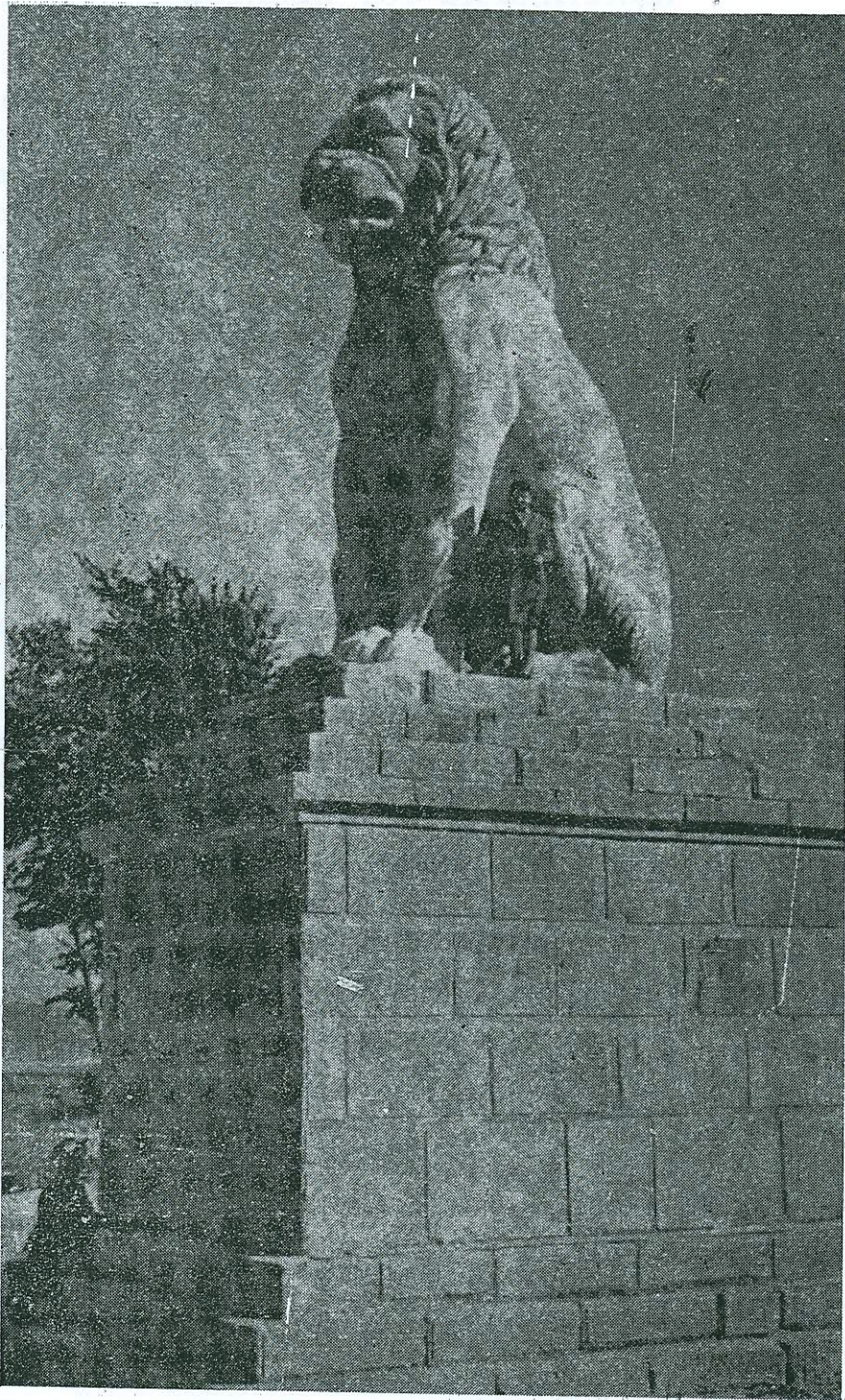
Ἡ φυλὴ τῶν Βουλγάρων ἔχει ἰδιαιτέραν κλίσιν εἰς τὴν καταστροφὴν
τῶν μνημείων. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν των εἰς τὴν Ἄνατ. Μακεδονίαν, τοῦ
1916—18 κατέστρεψαν τὴν τεραστίαν γεγλυμμένην ἀναμνηστικὴν ἐπιγραφὴν
«Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Β.» ἐπὶ τοῦ βράχου τοῦ Σιδηροκάστρου¹,

Ἐπίσης τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν κατακερματισμὸν τῶν μαρμαρίνων
μνημείων τῶν Σερρών διέπραξαν πάλιν οἱ Βούλγαροι μὲ σύστημα κατὰ τὴν
τελευταίαν εἰσβολὴν των εἰς Ἄνατ. Μακεδονίαν τοῦ 1941, ὁπότε κατεστρά-
φη ὁ μαρμάρινος ἀνδριὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν μακεδονικῶν δυνάμεων
κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 Ἐμμανουὴλ Παππᾶ, ἔργον τοῦ γλύπτου
Φαληρέα, ὡς καὶ τὸ ὑπέροχον μαρμάρινον σύμπλεγμα τοῦ Ἡρώου τοῦ πάρ-
κου τῶν Σερρών, ἔργον τοῦ γλύπτου Δημητριάδη.

1. Ἀκροπολίτου 74. 18 κ.ε.

Δ. Ξαναλάτου εἰς Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην.
Ἀθῆναι 1944 σ. 40.

2 Ἡμερολόγιον Κ. Φ. Σκόκου 1915, Ἀθῆναι σελ. 355 βλέπε πλήρη περιγραφὴν
τοῦ βράχου τοῦ Σιδηροκάστρου καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

Ο αναστηλωθείς μαρμάρινος Λέων της Αμφιπόλεως

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς καταλήψεως τοῦ Παγγαίου - Νιγρίτης κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1912 ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, εἶχε γίνει γνωστὸν δι' ἀναφορᾶς μονάδος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους, ὅτι παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν ὑπῆρχον μεγάλα τεμάχια μαρμαρίνου μνημείου ἀρχαίας ἐποχῆς, ἀτάκτως ἐγκατεσπαρμένα εἰς τοὺς ἀγροὺς ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς μνημεῖον παριστάνον εἰς ὑπερμεγέθη μορφήν ζῶον.

Κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ἡ περιοχή τοῦ Σιγυμόνος ἔτυχε νὰ εὑρίσκειται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ ἀνεῦρον τότε εἰς τοὺς ἀγροὺς κατεσπαρμένα τεμάχια τοῦ μαρμαρίνου λέοντος καὶ προσεπάθησαν νὰ τὰ μεταφέρουν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ προσπάθειά των δὲν ἐπέτυχε διότι τὰ Γερμανοβουλγαρικὰ πυροβολεῖα ἀπὸ τοὺς πρόποδας τοῦ Παγγαίου ἐματαίωσαν αὐτὴν τὴν μετακίνησιν.

Κατὰ τὸ 1920 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐνήργησε μικρᾶς ἐκτάσεως ἀνασκαφὴν εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Στρατῆ Πελεκίδη μὲ μικρὰν ἐπιτυχίαν.

Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ἐπίσης εἶχε ἐνεργήσει ἀνασκαφὴν καὶ ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς Ἀντώνιος Κεραμόπουλος, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἄλλων ἀνεῦρε καὶ μίαν Λατινικὴν ἐπιγραφὴν ἀναγράφουσαν κατασκευὴν γεφύρας ἐπὶ αὐτοκράτορος Τιβερίου.

Κατὰ τὸ 1930 ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ σχολὴ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἔργων τῆς ἀποξηράνσεως τῆς λίμνης Ἀχينوῦ ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας Μὸνξ—Οὐλέν ἤρχισε νὰ μελετᾷ τὰ εἰρεπια τοῦ μνημείου τοῦ λέοντος χωρὶς νὰ φθάσῃ ἢ μελέτῃ μέχρι πραγματοποιήσεως ἀνασκαφῶν.

Κατὰ τὸ 1932 ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Λίνκολν Μακ Βῆ ἔδειξεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ Λέοντος. Μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου Ζὰκ Ροζὲ καὶ τοῦ καθηγητοῦ Ὄσκαρ Μπρονηρ ἐκπροσώπου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν, ἐπροχώρησεν εἰς τὸ ἔργον του. Ἀφοῦ ἐξησφαλίσθησαν τὰ οἰκονομικὰ μέσα δι' εἰσφορῶν ἐπιλέκτων ἀρχαιοφίλων ξένων καὶ Ἑλλήνων, ἤρχισε κατὰ τὸ 1936 ἡ ἔρευνα δι' ἀνασκαφῶν πρὸς ἀνεύρεσιν πληρεστέρων στοιχείων διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ μνημείου τοῦ λέοντος. Εἰς τὰ δυσκολώτερα ἀναφυόμενα προβλήματα διὰ τὴν σύνδεσιν, συγκόλλησιν καὶ συμπλήρωσιν ἑλλειπόντων τεμαχίων τοῦ μνημείου σπουδαίως ἐβοήθησεν ἡ ἐνεργὸς καὶ πολύτιμος συμμετοχὴ τοῦ Ἑλλήνου εἰδικοῦ γλύπτου διὰ τὰς συγκολλήσεις καὶ ἀναστήλωσεις ἀρχαίων ἀγαλμάτων Ἀνδρέα Παναγιωτάκη.

Πρέπει νὰ εἶναι εὐγνώμων ἢ σύγχρονος Ἑλλάς πρὸς ὄλους τοὺς ὀπωσ-
δήποτε συντελέσαντας εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ περιφήμου καὶ πελωρίου
μνημείου τοῦ Λέοντος τῆς Ἀμφιπόλεως.

Εἰς τὸ εἰδικῶς ἐκδοθὲν βιβλίον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ὁσκάδ Μπρονήθ
the lion monument at Amphipolis Cambridge Mass 1941 δημοσιεύεται
πλήρης πίναξ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαιοφίλων δωρητῶν ὡς καὶ λεπτομερῆς
περιγραφή τῶν φάσεων τῆς ἀναστηλώσεως μετὰ τῶν σχετικῶν εἰκόνων καὶ
χαρτῶν.

ΗΓΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

Ἡ Ἀμφίπολις διεκρίθη εἰς τὸν κλάδον τῆς στρατιωτικῆς καὶ διοικη-
τικῆς ἡγεσίας, διότι προσέφερε σπουδαίους καὶ πολυτίμους συνεργάτας εἰς
τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, οἱ ὅποιοι διέπρεψαν εἰς τόλμην καὶ πολεμικὴν
τέχνην καὶ μὲ τὴν ἰκανότητά των συνετέλεσαν ἐνεργῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς
κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας.

Οἱ Ἀμφιπολίται αὐτοὶ στενοὶ συνεργάται του ἐπέδειξαν ἀξιοθαύμα-
στον δρᾶσιν καὶ διοικητικὸν τάλαντον ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὸν θάνα-
τον αὐτοῦ ἐποχήν.

Α' ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ

Εἰς αὐτὴν διεκρίθησαν :

1) Νέαρχος ὁ Ἀμφιπολίτης, ἦτο ναύαρχος καὶ ὄρχηγός τοῦ στό-
λου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, υἱὸς τοῦ Ἀνδροτίμου, καταγόμενος ἐκ Κρήτης.
Συνεδέετο διὰ φιλίας ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας μὲ τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐξωρίσθη
ὑπὸ τοῦ Φλίππου μετὰ τῶν ἄλλων φίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀλλὰ μετὰ τὸν θά-
νατον τοῦ Φλίππου ὁ Ἀλέξανδρος τὸν ἐπανέφερεν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν

Ὁ Νέαρχος συνώδευσε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀσίας
καὶ μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας διορίσθη διοικητὴς τῆς Λυκίας καὶ τῶν γύρω
χωρῶν. Ὄταν τὸ 327 ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρωχώρησε πρὸς τὰς Ἰνδίας ἐνεπι-
στεύθη εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τοῦ στόλου καὶ ἀνέθεσε εἰς αὐτὸν νὰ ἐξα-
κριβώσῃ τὸν διάπλου τοῦ Ὠκεανοῦ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ
στομίου τοῦ Εὐφράτου, μὲ σκοπὸν τὴν ἐμπορικὴν σύνδεσιν τῶν Ἰνδιῶν μὲ
τὴν Δύσιν.

Τὸν διάπλου αὐτὸν ὁ Νέαρχος ἐπέτυχεν αἰσίως ἐντὸς δύο μηνῶν κατὰ
τὸ 325. Συνήντησεν εἰς τὴν Καρμανίαν τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἔδωκεν εἰς αὐ-
τὸν τὴν ἀναφορὰν τοῦ διαπλου. Τὰς λεπτομερείας τοῦ διαπλου ἔγραψεν εἰς
σύγγραμμα «τὰ ἀμφιπαραπλά».

Ὁ Ἀλέξανδρος τότε ἐτίμησεν ἐξαιρετικῶς τὸν Νέαρχον διὰ τὸ τολμη-
ρὸν καὶ ἐπιστημονικὸν του ἔργον τῆς θαλασσίας ἐξερευνήσεως.

Τιμῆς ἔνεκεν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα τὴν θυγατέρα τῆς Βαρσίνης καὶ τοῦ Μέντορος, τὸν ἐτίμησε δὲ προσθέτως διὰ χρυσοῦ στεφάνου ὅταν ἔσπεφάνωσε τοὺς διαπρέψαντας μαχητὰς ἐπ' ἀνδραγαθία κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀσίας.

2) Ὁ Ἀ ν δ ρ ο σ θ έ ν η ς, ναυτικός ἐπίσης, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια ἦτο Θασίας καταγωγῆς, συνώδευσε τὸν Νέαρχον εἰς τὴν ἀνὰ τὰς Ἰνδίας περιοδείαν του καὶ ἔγραψε τὴν ἀφήγησιν τῆς ἐκστρατείας, «π α ρ ά π λ ο υ ς τῆς Ἰ ν δ ι κ ῆ ς»¹.

3) Ὁ Λ α ο μ έ δ ω ν, υἱὸς τοῦ Λαρίχου, μετανάστης ἐκ Λέσβου, ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀνετράφη εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, μαζί μὲ τὸν ἀδελφόν του Ἐρίγυον ἦσαν ἐπιστήθιοι φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔμπιστοι ὑποστηρικταί του. Ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου μαζί μὲ τοὺς ἄλλους φίλους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀμφίπολιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου, διὰ νὰ γίνῃ ὁ περιφημότερος τῶν «συντροφῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου». Ἐγνώριζε τελείως τὴν Περσικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τοῦτο ἐπεφορτίσθη μὲ τὴν φροντίδα τῶν βαρβάρων αἰχμαλώτων καὶ διωρίσθη τριηράρχης τοῦ ποταμίου στόλου τοῦ Ὑδάσπου κατὰ τὸ 326 π.Χ.

Ὅταν ἡ Συρία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, ὁ Λαομέδων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Διὰ δωροδοκίας τότε τῶν φρουρῶν του ἐπέτυχε νὰ καταφύγῃ εἰς Καρίαν.

Μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ τὸ ὄνομά του παύει νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εὐλόγως εἰκάζεται ὅτι ἐφονεύθη εἰς τὸν ἀγῶνα ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε μεταξὺ Ἀντιγόνου καὶ συμμαχικῶν δυνάμεων τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Κασσάνδρου.

Εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν τὸ 1895 ὁ W. Judeich ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ κάτοχος τῆς μεγαλοπρεποῦς σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τῆς ἀνακαλυφθείσης εἰς Σιδῶνα, ἦτο ὁ Λαομέδων ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως².

Β'. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

1) Εἰς τὸν κλάδον τοῦτον ἀνεδείχθη ὁ Ζ ω ἰ λ ο ς ὁ Ἀμφιπολίτης ὡς ρήτωρ, σοφιστής, κριτικός καὶ συγγραφεὺς ἀκμάσας κατὰ τὸν Δ'. π.Χ. αἰῶνα. Ἡ συναναστροφή του μὲ τὸν κυνικὸν φιλόσοφον Διογένην ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τῆς περιβολῆς του. Μὲ πνεῦμα δηκτικὸν καὶ πονηρὸν ἔγραψεν ἐναντίον τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ κακώτροπος καὶ πονηρᾶς φύσεως Ζωῖλος μὲ μικρόλογον πνεῦμα ἔγραψεν ἐπίκρισιν κατὰ

1. Ἀρριανοῦ Ἰνδικὴ 18. 4.

2. Pauly-Wissowa R.E. Stuttgart 1928. Laomedon (6).

3. O Broneer. The lion monument at Amphipolis, Harvard University press, Cambridge Mass. σ. 55.

τοῦ Ὀμήρου «εἰς ἑννέα λόγους» ὅπου ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐπικρίσεων ἔκρινεν ὡς ὑπερβολικὸν τὸ πένθος τοῦ Ἀχιλλέως χαρακτηρίσας αὐτὸ «γυναικῶδες» δηλ. ὑστερικόν.

Ἄν καὶ μερικὰς τῶν ἐπικρίσεών του ἐπεδοκίμασεν ὁ Λογγῖνος καὶ Διον. ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου εἰς θάνατον.

Ἰδιαιτέρως ἐπέσυρε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἱ ὅποιοι δὲν τὸν ἠνέχθησαν, τὸν κατεδίωξαν, τὸν συνέλαβον καὶ τὸν ἔρριψαν εἰς τὰς Σκιρωνίδας Πέτρας, ὅπου εὗρεν οἰκτρὸν θάνατον.

Διὰ τὰς ἐπικρίσεις του ἀπεκλήθη «Ὀμηρομάστιξ» καὶ διὰ τὴν πικρόχολον καὶ δηκτικὴν του γλῶσσαν «Ρητορικὸς κύων».

Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν συγγράμματα εἶναι :

- 1) Ἐννέα λόγοι κατὰ Ὀμήρου ποιήσεως.
- 2) Λόγος κατὰ Ἰσοκράτους ῥήτορος.
- 3) Ἐξέτασις πολλῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος.
- 4) Ἱστορία τῆς Ἀμφιπόλεως εἰς 3 βιβλία.
- 5) Γενικὴ Ἱστορία τοῦ κόσμου μέχρι Φιλίππου καὶ Μακεδόνας.
- 6) Πραγματεία περὶ γραμματικῆς.
- 7) Ρητορικὴ.

Πάντα ταῦτα τὰ συγγράμματα δυστυχῶς ἀτωλέσθησαν. Ἡ ἀπώλεια τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ζωΐλου δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ προφανῶς ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Πανελλήνιον τὸν ἐμίσησε μὲ φανατισμὸν διὰ τὴν ἐχθρικὴν του στάσιν ἔναντι τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀκριβῶς μὲ ἰδίου βαθμοῦ φανατισμὸν ἐκάησαν εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως τὰ βιβλία τοῦ Πλήθωνος, ἐπὶ φιλοπλατωνισμῶ εἰς πυρὰν ἀναθέματος.

Ἡ Ἱστορία του τῆς Ἀμφιπόλεως θὰ ἦτο ἔξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀφοῦ τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διὰ τὴν μάχην τῆς Ἀμφιπόλεως δὲν στεροῦνται μεροληψίας καθόσον ὁ ἴδιος ἠγεῖτο τότε τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου καὶ ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὰ γεγονότα, διότι δὲν κατόρθωσε νὰ σώσῃ τὴν Ἀμφίπολιν. (Θουκ. Δ'. 104 καὶ 107).

2) Δάμιππος. Φιλόσοφος, ἀνήκων εἰς τὴν Πυθαγόρειον σχολήν. Ἀναφέρεται σύγγραμμά του «περὶ φρονήσεως καὶ εὐτυχίας».

3) Φίλιππος ὁ Ἀμφιπολίτης, ἱστορικός, ἀγνώστου ἐποχῆς, ἀναφέρεται ὅτι ἔγραψε *Ροδικά, Κωικὰ καὶ Θασιακά*

4) Δημήτριος ὁ Φιλόσοφος, μαθητὴς καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Πλάτωνος, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τῶν εἰς ἑαυτὸν».

1. Σουΐδας ἔκδ. God. Bernardi Halis-Brunsvigae 1853 σ. 735.

5) Ἐρμαγόρας, στωϊκὸς φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Περσαίου.

6) Πυθαγόρας, ἀδελφὸς τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Γ'. ΚΑΛΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

1) ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Πάμφιλος ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως. Μαθητὴς τοῦ Εὐπόμπου, διεκρίθη γενόμενος ἀρχηγὸς τῆς ἐν Συκιῶνι σχολῆς τοῦ ἴδρυτοῦ Εὐπόμπου. Ἔγραψε «Περὶ γροφικῆς» καὶ «περὶ ζωγράφων ἐν δόξων».

Ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς ἀκριβώτερον ἀμοιβομένους διότι ἐλάμβανε διὰ τὴν μόρφωσιν ἐκάστου μαθητοῦ του ἐν τάλαντον.

Πρῶτος ἀπῆτει ἀπὸ τὸν ζωγράφον τὴν θεωρητικὴν προπαρασκευὴν καὶ μόρφωσιν μὲ γνῶσιν τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας, διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν ἀναλογιῶν.

Πρῶτος εἰσήγαγε τὴν ζωγραφικὴν εἰς τὴν ἀνωτέραν παιδεῖαν τῆς ἐποχῆς του, καὶ τὸ σύστημά του παρεδέχθη βαθμηδὸν ὀλόκληρος ἡ Ἑλλάς. Μαθηταὶ του ἦσαν ὁ μέγας Ἀπελλῆς, ὁ Μελάνθιος καὶ ὁ Πausίας.

Τὸ ὠραιότερον ἔργον του ἦτο πίναξ παριστάνων τοὺς Ἡρακλείδας ἰκέτας ἐν Ἀθήναις.

2) ΧΑΡΑΚΤΙΚΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Κρινόμενα ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως τὰ νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως θεωροῦνται ὡς τὰ ἄριστα ἐξ ὅλων τῶν πόλεων τῆς Βορείου Ἑλλάδος.

Νόμισμα ἀρχαίας ἀμφιπόλεως
μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν λαμπάδα.¹

Τὸ σύνθημα σύμβολον τὸ χαραχθὲν εἰς τὰ νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως εἶναι ἡ «ἀγωνιστικὴ λαμπάς», ἡ ὁποία εἶχε τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὰς λαμπαδηφορίας ποὺ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Ταυροπόλου ἢ Βραυρωνίδος Ἀρτέμιδος.

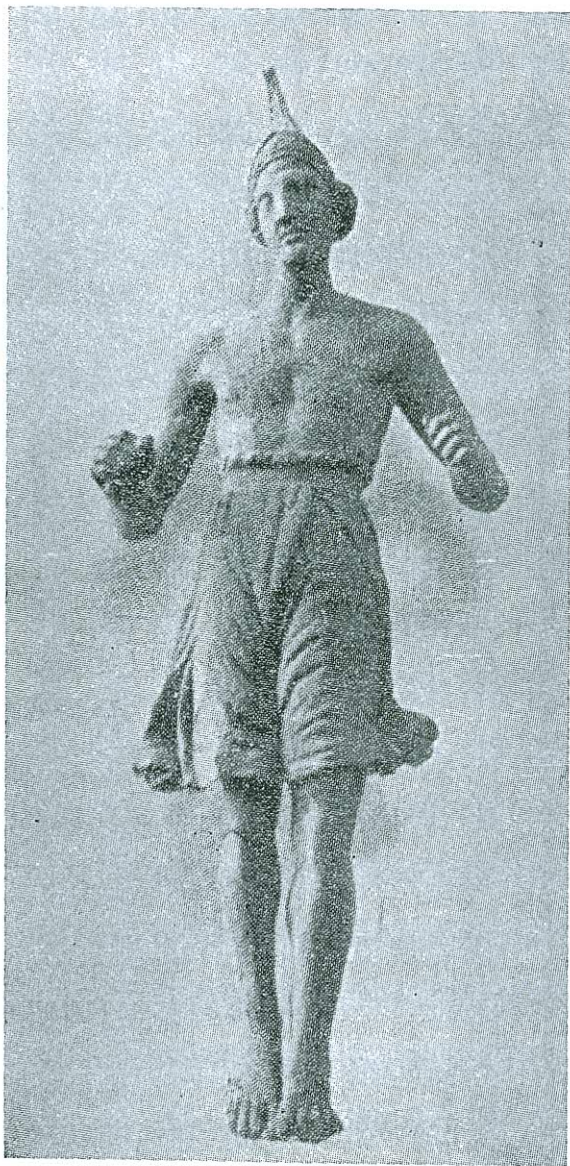
Αἱ ἐορταὶ αὗται ἦσαν ἡ κυριωτέρα πανήγυρις τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ ἐτελοῦντο κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς τελετῆς τῆς Ἀρτέμιδος εἰς Βραυρῶνα τῆς Ἀττικῆς².

1. Σβορώνου Head, Ἱστορία Ἑλληνικῶν νομισμάτων, Ἀθήναι.

2. W. Leake Numism Hellenic II.

3) ΠΛΑΣΤΙΚΗ ΕΙΔΩΛΙΩΝ

Μεγάλην ἐπίδοσιν εἶχον οἱ Ἀμφιπολιῖται κατασκευασταὶ μικρῶν εἰδω-
λίω ἀπὸ ὀπτὴν γῆν ἢ ἔλεφαντοστοῦν.

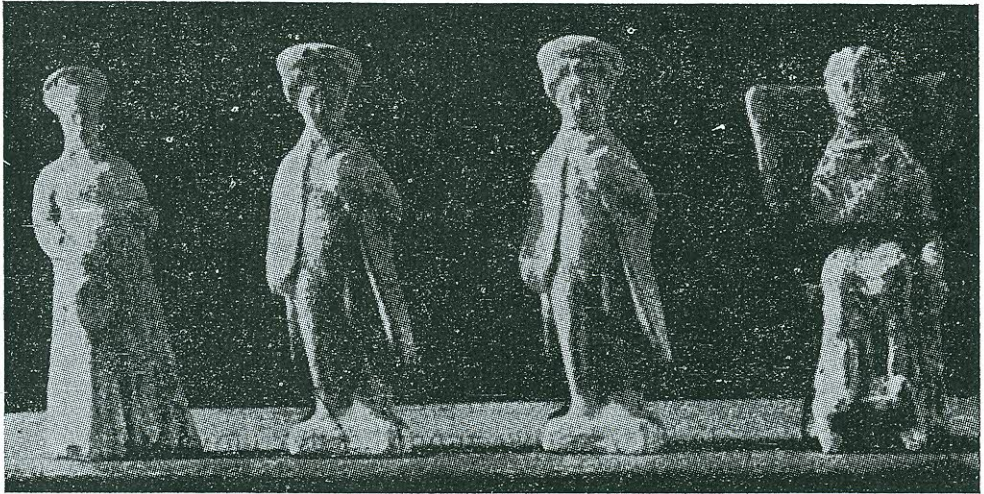
Ὁ περίφημος Ἄλτης

Εἰδῶλιον ἐξαιρετικῆς τέχνης τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν

(ΕΚ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ 1956)

Ὅλα τὰ εὐρεθέντα εἰδῶλια κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς εἰς τοὺς τάφους τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀμφιπόλεως εἶναι ἔργα ἐγγῶρια ἀρίστης τέχνης καὶ λεπτότητος.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σεραβαίου καθηγητοῦ κ. Δ. Χόνδρου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μαθητείας του εἰς τὸ Γυμνάσιον Σεραβῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας εὐρέθη τυχαίως ὑπὸ χωρικῶν εἰς Ἀμφίπολιν κάμινος πλήρης εἰδωλίων. Φαίνεται ὅτι λόγῳ ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς ὁ κατασκευαστὴς ὡς ἄλλος Ἀρχιμήδης δὲν ἐπρόφθασε νὰ τελειώσῃ τὴν πυράκτωσιν καὶ τὰ εἰδώλια ἔμειναν κλεισμένα ἄθικτα εἰς τὸν κλίβανον.

Διάφορα εἰδώλια τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν

(ΕΚ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ 1957)

Ἡ τύχη των ἀγνοεῖται διότι οὐδὲν ἐνδιαφέρον ὑπῆρχεν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐκ μέρους τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

4) ΓΛΥΠΤΙΚΗ.

Ἀξιόλογα ἀγάλματα καὶ ἀδριάντες, ἔργα τέχνης περιφήμων ἀνδριαντοποιῶν πυκνὰ ἐστόλιζον τὰς πλατείας τοὺς κήπους καὶ τὰ προαύλια τῆς Ἀμφιπόλεως.

Οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρησαν καθῆκον των ν' ἀποφιλώσουν τὴν Μακεδονικὴν γῆν ἀπὸ τὰ ἀγάλματα αὐτὰ καὶ κατὰ ἑκατοντάδας νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὴν Ρώμην. Τὴν σκηνὴν αὐτὴν τῆς λεηλασίας καὶ τῆς μεταφορᾶς ὅλων αὐτῶν τῶν Μακεδονικῶν θησαυρῶν ἀναφέρομεν εἰς προηγούμενον ἄρθρον βάσει πληροφοριῶν τῶν ἐπισήμων ἱστοριογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Αὐτὴ εἶναι ἐν συντομίᾳ μιὰ μικρὰ ἔρευνα ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀμφιπόλεως, τοῦ ἀρχαίου περιφήμου αὐτοῦ ἀστικοῦ, ἐμπορικοῦ ναυπηγικοῦ, στρατιωτικοῦ, χρηματιστικοῦ, βιοτεχνικοῦ, ἀθλητικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, πνευματικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ διοικητικοῦ κέντρου τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ οἱ Ρωμαῖοι τὴν ζώνην Ἀμφιπόλεως ὠνόμασαν «Μακεδόνων Πρωτήν».

Ἡ Ἀμφίπολις συνεδέθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων ὅσον οὐδεμία ἄλλη πόλις τῆς Μακεδονίας, διότι εἰς τὰς Ἀθήνας ὀφείλει τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἀκμὴν τῆς καὶ τὴν λαμπρὰν ἀνάδειξίν τῆς μεταξὺ τῶν ἀποικίδων πόλεων.

Ἡ Ἀμφίπολις ὀρθῶς δύναται νὰ ὀνομασθῇ αἱ Ἀθηναί τῆς Μακεδονίας διότι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπῆρξεν κέντρον ἀκτινοβολίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πνεύματος καὶ πυρρὸς μεταλαμπαδεύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐθαυρεῖτο πραγματικὴ κλεῖς ἐλέγχου τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῶν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνιῶν Θράκης—Μακεδονίας.

Εἰς τὸν πολὺν κόσμον εἶναι τελείως ἄγνωστος ἢ σπουδαιότης καὶ ὁ σημαίνων ρόλος τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν ἡ Ἀμφίπολις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, προτοῦ ἐμφανισθῆ ἀκόμη εἰς ἀκμὴν ἢ πόλις τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ὡς ἔχουσα εὐρὺν λιμένα καὶ μεγαλυτέραν ἐνδοχώραν προώδευσε καὶ ἀνέλαβε σὺν τῷ χρόνῳ τὰ σκῆπτρα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς Διοικήσεως τῆς ὅλης Μακεδονίας.

Πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως εἶναι ἀνεξερεύνητα, ἰδίως τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ μεσαίωνος, καθημερινῶς δὲ χάρις εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀρχαιολόγων ἐκ τῆς μελέτης τῶν εὐρημάτων τῶν νέων ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἀδιαλείπτου ἐπιμόνου ἐρεῦνης τῶν ἱστοριογράφων συμπληροῦνται κατὰ τὸ δυνατόν τὰ μὴ ἐπαρκῶς γνωστὰ τμήματα τῆς ἱστορίας τῆς.

Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ αὐτὴ αἴγλη τῆς Ἀμφιπόλεως ὅταν μὲ τὸν καιρὸν γίνῃ γνωστὴ εἰς εὐρὺν κύκλον, θὰ ἐπισύρῃ τὸ ζῶηρον ἐδιαφέρον τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν εἰς τρόπον ὥστε ὁ μαρμαρίνος λέων νὰ καταστῇ ὁ μεγαλύτερος τουριστικὸς μαγνήτης τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀκροπολίτης Γ.
 Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία.
 Ἀριστοφάνους Ἰπτεῖς.
 Ἀρριανοῦ Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου.
 Ἀρριανοῦ Ἰνδική.
 Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας τὸ ἔργον 1956 Ἀθῆναι Μάρτιος 1957.
 Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας τὸ ἔργον 1957 Ἀθῆναι Ἀπρίλ. 1958.
 Berve Helmut Griechische Geschichte. Leipzig 1933.
 Broneer Oscar the Lion monument at Amphipolis Cambridge Mass. Harvard University press 1941.
 Goldsmith O. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμος Β' Ἀθῆναι 1838.
 Γρηγοραῖς Νικηφόρος.
 Δήμιτσας Μαργ. Μακεδονία ἐν φθεγγομένοις λίθοις καὶ μνημείοις σωζομένοις. Ἀθῆναι 1896.
 Δήμιτσας Μαργ. Ἐπίτομος Ἱστορία Μακεδονίας. Ἀθῆναι 1872.
 Δημοσθένης
 Διόδωρος.
 Ἐλευθερουδάκη Λεξικόν.
 Ἡρόδοτος.
 Θουκυδίδης.
 «Καθημερινή» Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν 10—10—56 καὶ 27—4—58)14023.
 Καινὴ Διαθήκη Πράξεις Ἀποστόλων.
 Λαζαρίδης Δ. Οἱ Φίλιπποι Θεσσαλονίκη 1956.
 Leake W. Num. Hell.
 Ludwig Emil Μεσόγειος τὰ πεπρωμένα μιᾶς θάλασσης, ἔκδοσις Προμηθέως, Ἀθῆναι 1954.
 Lemerle Paul Philippes et la Macedoine Orientale Paris 1945.
 Le Quien Or. Christ.
 Λίβιος Τίτος.
 Miller Will: Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ Ρωμαίων, Φράγκων καὶ Τούρκων. Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι. Μετάφρασις Σπυρ. Λάμπρου. Ἀθῆναι 1924—27.
 Papastavru Johannes Amphipolis Geschichte und Prosopographie mit beitraegen von C. Lehmann-Haut und Arthur Stein Leipzig 1936.
 Pauly-Wissowa Real Encyclopaedie Stuttgart 1928.
 Πλουτάρχου Κίμων.
 «Πολέμων» Περιοδικὸν Ἀθῆναι 1938.
 Πολύβιος.
 Σβορώνου-Head Ἱστορία Ἑλληνικῶν Νομισμάτων, Ἀθῆναι.
 Σκόκου Κ. Φ Ἡμερολόγιον 1915.
 Σουΐδας ἔκδ. God. Bernardi Halis-Brunswigae 1853.
 Χάμμερ I. Ἱστορία τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μετάφρασις Κροκιδᾶ. Ἀθῆναι 1870.
 Χατζηκυριάκου Γ. Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας (Μακεδονίας) μετὰ τοπογραφικῶν Ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων. Ἀθῆναι 1906.